

สอง ศตวรรษ ของรัฐ และประวัติศาสตร์ นิพนธ์ไทย

สมเกียรติ วันทะนะ

คณะสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ข้อเสนอ

1. ในช่วง 2 ศตวรรษที่ผ่านมา ผู้เขียนมีความเห็นว่า รัฐไทยผ่านพัฒนาการมา 3 ยุคด้วยกันและแต่ละยุคอาจเรียกได้ดังนี้

1. รัฐจักรวรรดิ (พ.ศ. 2325-2428)
2. รัฐสมบูรณาญาสิทธิ (พ.ศ. 2428-2475)
3. รัฐประชาธิปไตย (พ.ศ. 2475-ปัจจุบัน)

มาตรการที่ใช้ในการจำแนกชนิดและยุคของรัฐดังที่กล่าวข้างบนนี้คือ “สัมพันธภาพของอำนาจ” ในรัฐแต่ละชนิด

2. ในช่วง 2 ศตวรรษเดียวกันนี้ มีจารีตทางประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่แตกต่างอย่างเด่นชัดพัฒนาขึ้นมา 5 แบบคือ

1. ประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบพงศาวดาร
2. ประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบพงศาวดารใหม่
3. ประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบชาตินิยม
4. ประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบมาร์กซิสต์
5. ประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบวิชาการ

มาตรการที่ใช้จำแนกชนิดของประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบต่าง ๆ นี้ คือ ความมุ่งหมายในการเขียนประวัติศาสตร์แต่ละแบบ

วิธีพิสูจน์

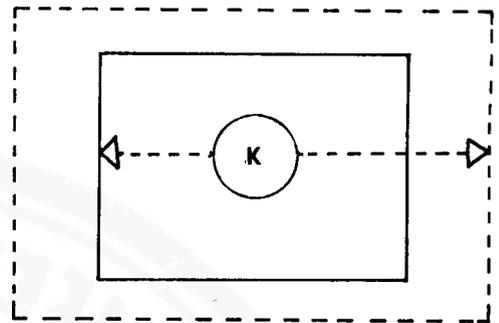
การที่จะพิสูจน์ให้เห็นจริงว่าการจำแนกข้างต้นนี้สมเหตุสมผล ผู้เขียนควรชี้แจงไว้แต่ต้นว่า เราต้องหา “ปัจจัยร่วม” อย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อใช้เป็นดัชนีชี้วัดว่า ประวัติศาสตร์นิพนธ์ทั้ง 5 แบบ มีความแตกต่างกันอย่างไร ปัจจัยร่วมอันนี้ต้องเป็นสิ่งที่ปรากฏในประวัติศาสตร์นิพนธ์ทั้ง 5 แบบด้วย ผู้เขียนเลือกเอาสิ่งที่เรียกรวม ๆ ว่า “กรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 1893-2310” เป็นปัจจัยร่วมดังกล่าว ในที่สุดแล้ววิธีพิสูจน์เช่นนี้จะแสดงให้เห็นได้ว่า ภาพของ “กรุงศรีอยุธยา” เปลี่ยนแปลงไปอย่างไรในประวัติศาสตร์นิพนธ์ทั้ง 5 แบบนั้น

ยิ่งไปกว่านั้น การให้ความสนใจต่อพัฒนาการของรัฐ ยังอาจช่วยให้ความกระฉ่างได้ส่วนหนึ่งว่า ทำไมประวัติศาสตร์นิพนธ์แต่ละแบบจึงมีความมุ่งหมายต่างกันดังที่เป็นอยู่ ต่อไปนี้จะเป็นการพิสูจน์ข้อเสนอดังกล่าว โดยจะเริ่มที่พัฒนาการของรัฐไทยเป็นอันดับแรก

สองศตวรรษของรัฐไทย

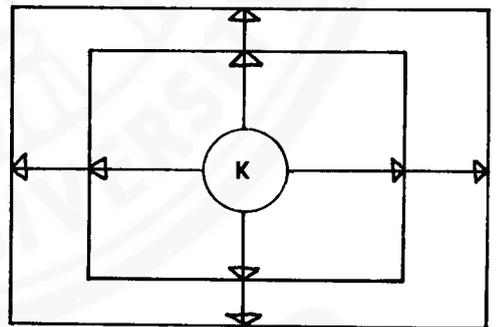
เพื่อให้การอธิบายพัฒนาการของรัฐไทยเป็นที่เข้าใจง่ายในเนื้อที่อันจำกัด ขอแสดงแผนภูมิอุดมคติ (Ideal Model) ของการจัดระเบียบแห่งสัมพันธภาพของอำนาจในรัฐทั้ง 3 รูปแบบก่อนดังนี้

รูปที่ 1 : แผนภูมิอุดมคติของรัฐจักรวรรดิ

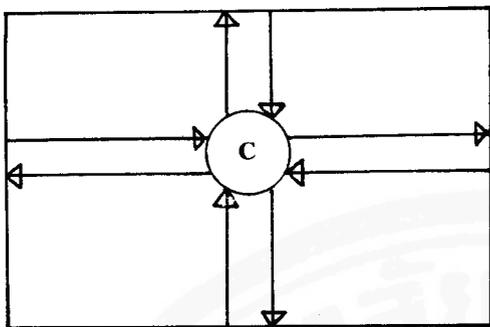
- K คือ กษัตริย์ผู้เป็นเจ้าของเมืองหลวงของรัฐจักรวรรดิ เป็นองค์รัฐาธิปัตย์
- สี่เหลี่ยมเส้นทึบ คือ การใช้อำนาจตามระบบ “กินเมือง” ของเจ้าเมืองในหัวเมืองชั้นต่าง ๆ สัมพันธภาพระหว่างเมืองหลวงกับหัวเมืองแสดงด้วยลูกศรเส้นไขว่ปลา
- สี่เหลี่ยมเส้นประ คือ การใช้อำนาจของเจ้าเมืองประเทศราช สัมพันธภาพระหว่างเมืองหลวงกับเมืองประเทศราชแสดงด้วยลูกศรเส้นประ

รูปที่ 2 : แผนภูมิอุดมคติของรัฐสมบูรณาญาสิทธิ

- K คือ กษัตริย์ผู้เป็นเจ้าของเมืองหลวงของรัฐสมบูรณาญาสิทธิ, เป็นองค์รัฐาธิปัตย์
- สี่เหลี่ยมใหญ่คือเส้นกั้นอาณาเขตของรัฐสมบูรณาญาสิทธิ
- สี่เหลี่ยมเล็กคือการใช้อำนาจตามระบบการปกครองแบบ “เทศาภิบาล”
- ลูกศร แสดงการใช้อำนาจจากศูนย์กลางของรัฐสมบูรณาญาสิทธิไปยังทุกส่วนในพระราชอาณาเขต

รูปที่ 3 : แผนภูมิอุดมคติของรัฐประชาชาติ

- C คือ สถาบันรัฐธรรมนูญ อันที่เป็นกำหนดแบบแผนการใช้อำนาจอธิปไตย

- ลูกศรที่พุ่งเข้าหา C แสดงที่มาของอำนาจอธิปไตย

- ลูกศรที่พุ่งออกจาก C แสดงการใช้อำนาจอธิปไตย

การอธิบายให้เห็นว่าพัฒนาการของรัฐไทยจากสภาพที่เป็นรัฐจักรวรรดิมาเป็นรัฐประชาชาติในที่นี้จะพิจารณาที่องค์ประกอบ 4 ประการ ในการจัดระเบียบแห่งรัฐ คือ อำนาจอธิปไตยของรัฐ อาณาเขตของรัฐ การใช้อำนาจอธิปไตยในรัฐ หรืออีกนัยหนึ่งรัฐบาลของรัฐและประชากรของรัฐ ตามลำดับดังนี้

1. อำนาจอธิปไตยของรัฐ

แนวความคิดเรื่องอำนาจอธิปไตยของรัฐจักรวรรดินั้น เห็นได้ชัดเจนที่สุดจากพระราชกำหนดเก่า มาตรา 50 (พ.ศ. 2283) ซึ่งระบุว่า “อนึ่ง แผ่นดินเป็นใหญ่แต่สมเด็จพระมหากษัตริย์ ด้วยเหตุว่าพระมหากษัตริย์เจ้านั้นเป็นสมมติเทวดา จะให้ผู้อย่างใหญ่เป็นผู้ย่อย ผู้ย่อยเป็นผู้ใหญ่ก็ได้ ถ้าสมเด็จพระมหากษัตริย์มีพระราชโองการด้วยกิจสิ่งใด ๆ ก็ดี ดูดั่งขวานผ่า ถึงมาทว่า ผ่านถูกต้องต้นไม้แลภูเขาอาจจะสามารถหนาทานได้ ย่อมจะหักทำลายไป ถ้าจะมีพระราชโองการตรัสสั่งให้ห้ามสิ่งใดก็ขาดเป็นสิทธิ์นั้น”⁽¹⁾

แนวความคิดเช่นนี้ ยังไม่มีการเปลี่ยนแปลงในชั้นหลักมูล เมื่อรัฐไทยได้พัฒนาเข้าสู่ภาวะการเป็นรัฐสมบูรณ์ตามสิทธิ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงแถลงไว้ในพระราชดำรัสทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก่ไขการปกครองแผ่นดิน พ.ศ. 2430 ว่า “ราชานุภาพ

ของพระเจ้าแผ่นดินควรจะกำหนดตามแบบเดิม...”⁽²⁾

การเปลี่ยนแปลงชั้นหลักมูลในแนวความคิดเรื่องอำนาจอธิปไตยเกิดขึ้นเมื่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ดังจะเห็นได้จาก พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว 27 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ว่า “อำนาจสูงสุดของประเทศนั้นเป็นของราษฎรทั้งหลาย”⁽³⁾ และในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม 10 ธันวาคม พ.ศ. 2475 ว่า “อำนาจอธิปไตยย่อมมาจากปวงชนชาวสยาม”⁽⁴⁾

2. อาณาเขตของรัฐ

ในรัชกาลที่ 1 ของกรุงรัตนโกสินทร์นี้ อาณาบริเวณที่อยู่ภายในขอบขัณฑสีมาของรัฐจักรวรรดิไทยนั้นกว้างขวางมาก คือ รวมอาณาบริเวณที่เป็นประเทศลาวและเขมรในปัจจุบันทางทิศตะวันออกและอีสาน เมืองทวาย มะริด และตะนาวศรีทางทิศตะวันตก และกลันตัน ตรังกานู ไทรบุรี และปะลิสทางทิศใต้

แต่ช่วงรัชกาลที่ 1 จนถึง พ.ศ. 2452 เป็นช่วงที่รัฐจักรวรรดิไทยสูญเสียอาณาเขตที่อยู่ภายใต้อำนาจ (อย่างหลวม ๆ) ของตนไปเป็นหลายครั้ง คือ⁽⁵⁾

1. อังกฤษเข้าครอบครองปีนัง เมื่อ พ.ศ. 2329 และ พ.ศ. 2343
2. ทวาย มะริด และตะนาวศรี ตกไปขึ้นกับพม่า พ.ศ. 2336
3. ฝรั่งเศสเข้าอารักขากัมพูชา (ยกเว้นพระตะบอง เสียมราฐ ศรีโสภณ) เมื่อ พ.ศ. 2410
4. ฝรั่งเศสได้สิบสองจุไทยและหัวพันทั้งห้าทั้งหก ใน พ.ศ. 2431
5. ฝรั่งเศสได้ดินแดนทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงทั้งหมด ในปี 2436 หลังจากวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2436) ซึ่งฝรั่งเศสใช้เรือรบปิดปากอ่าวไทย จนรัฐบาลสยามต้องยอมจำนน และยังคงยอมให้กองทัพฝรั่งเศสยึดครองจันทบุรี (พ.ศ. 2436-2447) และตราด (2447-2449) อีกด้วย

6. ฝรั่งเศสได้ดินแดนทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขงอีก 2 ตอน คือ ตอนหนึ่งตรงข้ามหลวงพระบาง และอีกตอนหนึ่งตรงข้ามกับปลายเขตอีสานใต้ในปัจจุบัน เมื่อ พ.ศ. 2447

7. ฝรั่งเศสได้พระตะบอง เสียมราฐ และศรีโสภณ เมื่อ พ.ศ. 2450

8. สยามยกกลับคืน ตรังกานุ ไทรบุรี และปะลิส และเกาะใกล้เคียงให้อังกฤษ เมื่อ พ.ศ. 2452

กล่าวโดยสรุปก็คือ รัฐจักรวรรดิสยามที่เคยกว้างใหญ่ ถูกตัดดินแดนออกไปที่ละส่วนสองส่วน จนเหลือดินแดนเท่าที่เหลืออยู่ในปัจจุบัน ตั้งแต่ พ.ศ. 2452 เป็นต้นมา ในระหว่างที่เสียดินแดนประเทศราชไปแต่ละครั้งนั้น สำนักเรื่องการใช้อำนาจปกครองเหนือดินแดนให้ได้ อย่างจริงจัง (Territorial State) ก็พัฒนาขึ้นควบคู่กันมา ดังจะกล่าวในข้อถัดไป

3. อำนาจปกครองเหนือดินแดนของรัฐ

ลักษณะการที่องค์อธิปัตย์ของรัฐจักรวรรดิใช้อำนาจปกครองรัฐของพระองค์นั้น เป็นไปอย่างหลวม ๆ ไม่ว่าจะเป็นในระดับหัวเมือง หรือในระดับประเทศราชก็ตาม องค์อธิปัตย์ของรัฐจักรวรรดินั้น เป็นพระเจ้าราชาธิราช รัฐของพระองค์เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เป็นประเทศราชาธิราช (Empire) ซึ่งหมายถึงประเทศอันมีคนต่างชาติต่างภาษาเป็นเมืองขึ้นอยู่ในพระราชอาณาเขต⁽⁶⁾ ยังมีเมืองขึ้นมากและหลากหลายเท่าใด ยิ่งแสดงความยิ่งใหญ่ของจักรวรรดิมากเท่านั้น เช่น รัชกาลที่ 1 ทรงตั้งเจ้าประเทศราชให้ครองเมืองต่าง ๆ ที่ขึ้นต่อกรุงเทพฯ คือ เวียงจันทน์ หลวงพระบาง จำปาศักดิ์ อุบลราชธานี สุวรรณภูมิ กัมพูชา และเชียงใหม่⁽⁷⁾ และพระราชสาส์นของรัชกาลที่ 4 ถึงสมเด็จพระเจ้าันโปเลียนที่ 3 เมื่อ พ.ศ. 2408 ก็ยังแสดงถึงความสืบเนื่องของคติแห่งรัฐจักรวรรดิอย่างชัดเจน คือ “สมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฏ พระเจ้ากรุงรัตนโกสินทร์มีหินทรายทวยหา เป็นนมหาราชธานีใหญ่ในพระราชอาณาจักรฝ่ายสยาม คือ แผ่นดินสยามเหนือใต้และดินแดนต่าง ๆ อยู่เคียงอยู่

ใกล้ เป็นที่อาศัยของชนชาวประเทศมีเทศภาษาต่าง ๆ คือ ลาวเฉียง ลาวทาว กัมพูชา มลายู และกระเหรี่ยง ในทิศนั้น ๆ เกือบรอบคอบ และซึ่งรับราชนามตามตำแหน่งยศสมเด็จพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสประดิษฐานว่า แครนกรอส ดำรงลำดับสิงหราช คือ ยศแต่พระเจ้าราชาธิราช นั้น”⁽⁸⁾

อำนาจปกครองในส่วนกลางของพระเจ้าราชาธิราชนั้น ในทางปฏิบัติแล้วยังต้องกระจายไปอยู่ตามเสนาบดีฝ่ายต่าง ๆ เป็นการขาดทั้งเอกภาพและสื่อแหลมต่อการเกิดสงครามกลางเมืองซึ่งราชสมบัติคราวผลัดแผ่นดิน รัชกาลที่ 2 ทรงตั้งเจ้านายกำกับราชการให้เป็นผู้กลั่นกรองราชการฝ่ายต่าง ๆ ระหว่างเสนาบดีกับองค์พระมหากษัตริย์⁽⁹⁾

สัมพันธภาพระหว่างส่วนกลางกับหัวเมืองในรัฐจักรวรรดิ ซึ่งเรียกกันว่า “ระบบกินเมือง” นั้น ยิ่งหลวมมากขึ้นไปอีก แม้รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระบรมราชธิบายว่า “ขุนนางในเมืองเราไม่ได้เป็นสืบตระกูลเหมือนประเทศตะวันตก”⁽¹⁰⁾ แต่ในทางปฏิบัติแล้ว น่าจะเป็นอย่างที่สมเด็จพระยาดำรงฯ ทรงพระนิพนธ์ว่า “เมื่อข้าพเจ้าขึ้นไปเมืองเหนือ...เข้าเมืองที่ข้าพเจ้าไปพบโดยมากเป็นผู้มีตระกูล แต่มักเป็นชาวเมืองนั่นเอง ด้วยเป็นเทือกเถาเหล่ากอเจ้าเมืองคนก่อน ๆ ... เป็นแล้วก็อยู่ในเมืองนั้นจนตลอดชีวิต ลูกหลานจึงมีกำลังพาหนะรับราชการสืบมา”⁽¹¹⁾ และอย่างที่ครูเทพ (เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี) อธิบายว่า :

กินเมืองเรารู้แน่	แก่ใจ
สำนักงานบ้านรมย์	รับแท้
หน้าที่รับสืบใน	ทายาท
เบี้ยหวัดเล็กน้อยแม่	มั่งมี ⁽¹²⁾

การศึกษาเรื่องผู้นำส่วนภูมิภาค (เจ้าเมือง, กรมการเมือง) ก่อนการปฏิรูปการปกครองในรัชกาลที่ 5 ของ ไมเคิล วิคเคอรี ระบุว่า ส่วนใหญ่ผู้นำดังกล่าวมีการสืบทอดกันทางตระกูล⁽¹³⁾

สัมพันธภาพระหว่างส่วนกลางกับหัวเมืองประเทศราชในรัฐจักรวรรดิ จัดเป็นสัมพันธภาพที่หลวมและเปราะบางที่สุด นักคิดสมัยรัชกาลที่ 5 วิจารณ์เรื่องนี้ไว้อย่างรุนแรง เช่น

ราวปี พ.ศ. 2441-42 สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงอธิบายว่า “...การแผ่อำนาจของคนในครั้งนั้น แปรกกันมากจากของคนทุกวันนี้ พวกใดทำสงครามปราบปรามพวกอื่น หรือชาติอื่นได้ก็เก็บบริบททรัพย์สมบัติ กวาดต้อนครอบครัวมาเมืองของตนทำลายเมืองนั้นเสียให้ยับเยิน เพื่อไม่ให้ตั้งตัวเป็นศัตรูของตนต่อไปอีกได้ ถ้าเข้าอ่อนน้อมโดยดีก็ไม่ต้องการอย่างอื่น นอกจากให้ส่งเครื่องบรรณาการตามกำหนดปี ซึ่งเป็นเครื่องหมายความอ่อนน้อมยอมเป็นเมืองขึ้น หาได้ดูแลปกครองให้ทั่วถึงจริงๆ ไม่ ต้องการมีอำนาจแต่ชื่อมากกว่ามีอำนาจจริงๆ”⁽¹⁴⁾

พ.ศ. 2447 ผู้ใช้นามปากกาว่า ภูมรา อธิบายสภาพดังกล่าวไว้ในบทความชื่อ “หมากพ่นเมือง” ของท่านว่า :

“อำนาจของชาติแต่ครั้งก่อนมีบุคคลเป็นศูนย์กลาง โดยจะเป็นความสันนิษฐานก็คงคิดไม่ไกลนัก ด้วยเหตุ —

(ก) มีสมัชที่ราชาจะเสด็จไปที่ใด อาณาจักรก็ยกตามไปที่นั่น การที่จะย้ายประเทศไปมาตามราชานั้น ดูไม่เป็นการยากลำบากอย่างที่เราท่านมองเห็น (ในปัจจุบัน—ผู้อ้าง)

(ข) กำหนดเขตแดนไม่ใคร่แน่นอน การถือเหนี่ยวเขตแดนก็อยู่ข้างหลวมมีอ

(ค) ฝ่ายเมืองขึ้น แม้ในพงสาวดารของเราก็ดูไม่ประสงค์จะดีเอามาทำอะไร จะอยากได้ก็ไม่ไซ้ จะประสงค์ทรัพย์ก็ไม่เชิง เพราะบรรณาการก็ไม่กะเกณฑ์เอาของที่มีค่าอะไรสักก็มากนัก ในบางประเทศบางคราวอยากจะมีแต่ดอกไม้รูปเทียนมาให้ทาน ๆ คราวหนึ่งก็ใช้ได้

อย่างไรก็ดีในปัจจุบันนี้ ถ้าจะพูดรวมเอาว่าประเทศที่นับถือหน้าตากัน ย่อมเห็นรวมกันว่าดินแดนเป็น

ของสำคัญ แม้จะไม่อยากได้มาเพิ่มก็คงไม่อยากให้น้อยไป นอกจากที่จะเห็นประโยชน์สุขุมกว่าดินแดนที่จะได้มานั้น”⁽¹⁵⁾

เมื่อถึงคราวพัฒนาการของรัฐ สมบูรณาญาสิทธิในสมัยรัชกาลที่ 5 สภาพที่เป็นประติการต่อช่องโหว่ของรัฐจักรวรรดิก็เกิดขึ้นเป็นลำดับ นโยบายสำคัญที่เกิดขึ้นในครั้งนั้น เช่น การประกาศเลิกธรรมเนียมการมีวังหน้า พ.ศ. 2428 ทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน พ.ศ. 2430, พระบรมราชโองการประกาศแต่งตั้งตำแหน่งเสนาบดี วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2435 ประกาศจัดป็นหน้าที่ระหว่างกระทรวงกลาโหมกับกระทรวงมหาดไทย พ.ศ. 2437 พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ พ.ศ. 2440 และข้อบังคับลักษณะปกครองหัวเมือง พ.ศ. 2441 เป็นต้น ทั้งหมดนี้ซึ่งเรียกรวม ๆ กันว่าเป็นการใช้อำนาจปกครองในระบบเทศาภิบาล ทำให้รัฐบาลสยามมีเค้าโครงการจัดระเบียบการปกครองที่เป็นแบบแผนเดียวกันทั่วพระราชอาณาเขต ตั้งแต่ระดับต่ำสุดจนถึงสูงสุดเป็นครั้งแรก

ผลของการปฏิรูปสัมพันธภาพของอำนาจในรัฐนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงกล่าวโดยสรุปว่า ทำให้เกิด “พระราชอาณาเขต (Kingdom) ประเทศไทยรวมกันเล็กประเพณีที่มีเมืองประเทศราชถวายต้นไม้ทองเงิน และให้เปลี่ยนนามมณฑลลาวเฉียง เป็นมณฑลพายัพ เปลี่ยนนามมณฑลลาวท้าว เป็นมณฑลอีสาน ตามทิศของพระราชอาณาเขต ทั้งให้เลิกเรียกไทยชวามณฑลทั้งสามนั้นว่า ลาวด้วย แต่นั่นก็เรียกรวมกันว่าไทยเหนือแทนเรียกว่าลาว”⁽¹⁶⁾

การใช้อำนาจปกครองตามระบบเทศาภิบาลของรัฐ สมบูรณาญาสิทธินี้ เป็นระบบปฏิบัติหรือวิวัฒนาการ? อันที่จริงคำตอบมีอยู่ชัดเจนแล้วจากพระบรมราชาธิบายในรัชกาลที่ 5 ที่ว่า “การต้องการในเมืองเราเวลานี้ ที่เป็นการสำคัญนั้น คือ คอเวอนเมนต์รีฟอม”⁽¹⁷⁾ และแม้กระทั่งในปลายรัชกาล (ราว พ.ศ. 2446) ก็ยังทรงยืนยันอีกครั้งว่า “ในการปกครองกรุงสยามนี้ ถ้าจะจัด

การอาศัยเจ้าแผ่นดินเป็นหลักให้เป็นไปตามความนิยมอย่างเท่า จะเป็นการดีกว่าที่จะจัดการอย่างอื่นเพราะเป็นของมีพื้นเพมาแล้ว”(18) เพราะฉะนั้นการปฏิรูปการปกครองสมัยรัชกาลที่ 5 โดยสาระสำคัญแล้วมิได้เปลี่ยนหลักมูล (ปฏิบัติ) แห่งสัมพันธภาพของอำนาจรัฐ หากเป็นเพียงการปฏิรูปครั้งสำคัญที่จัดให้ระบียบแห่งสัมพันธภาพทางอำนาจในสังคมการเมืองมีความทันสมัยขึ้นเท่านั้น ความหลงยึดมั่นว่าการปฏิรูปสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นการเปลี่ยนแปลงแบบพลิกแผ่นดิน (Revolution) นั้น เกิดจากความยึดมั่นในพระราชวิจารณ์ของรัชกาลที่ 7 เมื่อ พ.ศ. 2470 (19) มากกว่าที่จะเป็นการวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นจริง เมื่อ ดร. เตช บุณนาค ตั้งคำถามข้างบนขึ้น เมื่อ พ.ศ. 2509 ในที่สุดท่านก็ยืนยันไม่ได้ว่าสิ่งนั้นเป็นระบบปฏิวัติแต่เพื่อจะรักษาคำว่า พลิกแผ่นดินไว้ให้ได้ ท่านจึงสรุปอย่างประนีประนอมว่า “ความสำเร็จในระยะยาว” ตั้ง 10 ปีขึ้นไป นี้แหละที่ทำให้การ “พลิกแผ่นดิน” ค่อย ๆ เกิดขึ้นทีละน้อย... ทำให้เป็นการเปลี่ยนแปลงโดยกระทันหันไม่”(20)

การปกครองเหนือดินแดนในระบบเทศบาลของรัฐ สมบูรณาญาสิทธินี้ ถูกยกเลิกหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 กล่าวคือพระราชบัญญัติว่าด้วยระเบียบราชการบริหารแห่งราชอาณาจักรสยาม กับพระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม ซึ่งคณะรัฐมนตรีมอบให้หลวงประดิษฐมนูธรรมจัดยกร่างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2476 โดยจัดรูปราชการออกเป็น ส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และส่วนท้องถิ่น ส่วนกลางและส่วนภูมิภาคนั้น คณะรัฐมนตรีรับมอบหมายจากสภาผู้แทนราษฎรในการจัดปกครอง ส่วนท้องถิ่นหมายถึงเรื่องเทศบาล ซึ่งรัฐบาลยกอำนาจบางอย่างให้ท้องถิ่นจัดทำ (21)

4. ประชากรของรัฐ

ดังกล่าวมาแล้วในตอนต้นว่า คติของรัฐจักรวรรดินั้น นิยมให้มีชาวต่างชาติ ต่างภาษา อยู่ในพระราชอาณาเขตมาก ๆ แต่เมื่อรัฐสยามพัฒนาเอกภาพเหนือดินแดนที่แน่นอนขึ้นนั้น สิ่งที่ต้องพัฒนาควบคู่กันมาอย่างเลี่ยงไม่

ได้ คือ เอกภาพทางด้านความศักดิ์ของประชากรเพราะ “ไม่มีรัฐใดดำรงอยู่ได้ด้วยอำนาจบังคับอย่างเดียวโดยปราศจากการยอมรับรู้รับรองของบรรดาสมาชิก” (22) หนังสือแบบเรียนธรรมจริยา เล่ม 2 สอนนักเรียน (พ.ศ. 2446) ตอนหนึ่งว่า “อย่าลืมนึกว่าเราเป็นคน รักชาติของเรา และรักพระเจ้าอยู่หัวของเรามากกว่าตัวเราเองและเมื่อโตขึ้นเราจะทำการงานให้เป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองและชาติของเราให้บ้านเมืองและชาติของเราดีเทียมบ้านเมืองและชาติอื่น ๆ เขา”(23)

พระราชบัญญัติสัญชาติ พ.ศ. 2456 มาตรา 3 กำหนดว่า “บุคคลเหล่านี้ได้บัญญัติว่าเป็นคนไทย คือ

1. บุคคลผู้ได้กำเนิดแต่บิดาเป็นคนไทย แม้เกิดในพระราชอาณาจักรสยามก็คิดเกิดนอกพระราชอาณาจักรก็ดี
2. บุคคลผู้ได้กำเนิดแต่มารดาเป็นไทย แต่ฝ่ายบิดาไม่ปรากฏ
3. บุคคลผู้ได้กำเนิดในพระราชอาณาจักรสยาม
4. หญิงต่างชาติผู้ได้ทำการสมรสกับคนไทย ตามกฎหมายประเวณี
5. คนต่างประเทศผู้ได้แปลงชาติมาถือเอาสัญชาติไทยตามพระราชบัญญัติ”(24)

จะเห็นได้จากพระราชบัญญัตินี้ว่า “สยาม” นั้น เป็นชื่อของบ้านเมืองหรือประเทศหรือรัฐ ส่วนคำว่า “ไทย” คือ ประชากรของรัฐหรือประเทศสยาม ปัญหา มีอยู่ว่า ทุกคนที่อยู่ภายในพระราชอาณาจักรสยามเป็นคนไทยหรือไม่? ก่อนหน้าการตราพระราชบัญญัตินี้ 2 ทศวรรษและแนวความคิดเรื่อง “ชาติไทย” คงยังไม่ชัดเจน เห็นได้จากหนังสือพงศาวดารโยนก (2450) ของ พระยาประชาภิจักรจักร เมื่อลงพิมพ์ครั้งแรกในหนังสือวชิรญาณ เมื่อ พ.ศ. 2442 นั้น ยังใช้ชื่อว่า พงศาวดารลาวเฉียงอยู่ ผู้เขียนคาดว่าแนวความคิดเรื่อง “ชาติไทย” คงจะก่อตัวชัดเจนขึ้นในทศวรรษสุดท้ายของรัชกาลที่ 5 มีหลักฐานอันหนึ่งคือ พระราชหัตถเลขาในรัชกาลที่ 5

ทรงพระราชทานไปยังกรมหลวงประจักษ์ฯ เมื่อวันที่ 6 สิงหาคม ร.ศ. 128 (พ.ศ. 2452) ระบุว่า ชาวเชียงใหม่เป็นชาติไทย มิใช่ลาวเฉียงดังที่เคยเชื่อกันแต่ก่อน⁽²⁵⁾

ภายใต้รัฐสมบูรณาญาสิทธิสยาม ความพยายามที่จะกำหนดสภาพของประชากรเกิดขึ้น 2 ช่วง คือ

1. กำหนดสภาพของประชากรด้วยเป้าหมายทางเศรษฐกิจการเมือง

ตามธรรมเนียมปฏิบัติที่ใช้อยู่ในสมัยรัชกาลที่ 4 ประชากรของรัฐจักรวรรดิที่รัฐสามารถเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจการเมืองได้ มีอยู่ 3 ประเภทใหญ่ ๆ คือ ไพร่, ทาส, และคนจีน ไพร่ต้องเสียเงินค่าราชการปีละ 18 บาท (แทนการเกณฑ์แรงงาน 3 เดือน), ทาสเสียเงินปีละ 1 บาท 50 สตางค์ (แทนการเกณฑ์แรงงานปีละ 8 วัน), และคนจีนเสียเงินค่าผูกปีปีละ $1\frac{1}{3}$ บาท (3 ปี เก็บครั้ง ๆ ละ 4 บาท)

กฎหมายเลิกทาสซึ่งระบุว่า ทาสที่เกิด พ.ศ. 2411 จะเป็นไทแก้ตัวในปี พ.ศ. 2432 หมายความว่า จะต้องเสียเงินค่าราชการปีละ 18 บาทด้วย

เมื่อออกพระราชบัญญัติการเกณฑ์ทหาร ร.ศ. 124 (พ.ศ. 2448) ไพร่ที่ไม่รับราชการทหาร ต้องเสียเงินค่าราชการปีละ 6 บาท จากอายุ 18 ถึง 60 ปี ฐานะของพระราชบัญญัตินี้จึงไม่เพียงปลดปล่อยให้ประชากรส่วนใหญ่ที่เคยเป็นฐานกำลังกระจายอยู่ตามมุลนายของรัฐจักรวรรดิหลุดออกมาจากมุลนาย แล้วมาขึ้นสังกัดโดยตรงต่อรัฐบาลรวมศูนย์ของรัฐสมบูรณาญาสิทธิ อันเป็นผลได้ทางการเมืองเท่านั้น หากยังเป็นการสร้างแบบแผนทั่วไปแห่งการเก็บเงินค่าราชการให้เป็นมาตรฐานขึ้นอีกด้วย ซึ่งรวมเอาทาสที่หมดสภาพเข้ามาเป็นไพร่แบบเดียวกัน อาจกล่าวได้ว่าในปลายสมัยรัชกาลที่ 5 ประชากรทั่วไปของสยามมีสถานะเป็นไพร่ และมีพันธะต้องเสียเงินค่าราชการปีละ 6 บาท เป็นพื้น

คราวนี้มาถึงปัญหาคนจีน รัชกาลที่ 5 เคยมีพระราชดำริ เมื่อ พ.ศ. 2440 ว่า “การผูกปีไม่ไช่เป็นการประจานพวกจีน ย่อมเป็นเครื่องหมายว่าจีนเป็นคนต่าง-

ประเทศด้วย”⁽²⁶⁾ แต่ในปลายรัชกาล คนจีนและรัฐบาลจีนมุ่งประสงค์ที่จะให้มีตัวแทนของรัฐบาลจีนเข้ามาดูแลพิทักษ์ประโยชน์คนจีนในไทย ซึ่งเป็นสิ่งที่รัฐบาลไทยไม่ปรารถนา หากแต่ต้องการกลืนให้เป็นไทย ดังความในพระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ทรงมีไปยังพระเจ้านั่งยองยาเธอ กรมหมื่นจันทบุรีนฤนาถ (2451) ว่า “ความคิดเดิมคิดจะเลิกผูกปี เก็บเงินเป็นรายปี เข้าใจว่าดูเหมือนจะคิดไว้ปีละ 4 บาท เงินก็เป็นข้อที่ 2 ข้อต้นเป็นสำคัญนั้นจะทำไมให้คนจีนเป็นคนต่างประเทศ จึงใกล้เกลี้ยลงให้เหมือนกับไทย”⁽²⁷⁾ ดังนั้นในปี พ.ศ. 2452 จึงเริ่มเก็บค่าราชการปีละ 6 บาท จากคนจีนแทนการผูกปี ปฏิบัติต่อต้านนโยบายนี้เห็นได้ทันควัน คือ เกิดการสไตรก์ของชาวจีน ไม่ยอมเปิดร้านขายสินค้า ทำให้ขาดแคลนอาหารการกินขึ้นทั่ว ๆ ไปในพระนคร จนทางราชการต้องสั่งให้ใช้กำลังทหารออกลาดตระเวน ต่อมาเหตุการณ์จึงคลี่คลาย⁽²⁸⁾ จากนั้นปัญหาเรื่องเกี่ยวเนื่องกับชาติหรือเชื้อชาติ จึงพุ่งขึ้นมาเป็นนโยบายหลักของรัฐสมบูรณาญาสิทธิในสมัยรัชกาลที่ 6

เมื่อพิจารณานโยบายชาตินิยมในสมัยรัชกาลที่ 6 ในบริบทของพัฒนาการของรัฐสมัยใหม่ให้ครบกระบวนการแล้ว สิ่งที่เกิดขึ้นในสยามรัฐสมัยรัชกาลที่ 6 จึงเป็นเพียงขั้นแรก ๆ ขั้นหนึ่งของการสร้างรัฐประชาชาติเท่านั้น

การวิเคราะห์ขั้นตอนของกระบวนการสร้างรัฐประชาชาติโดยทั่ว ๆ ไป ที่ Grillo และ Tivey เสนอขึ้นมาเมื่อเร็ว ๆ นี้ มีประเด็นน่าสนใจที่ควรนำมาใช้เป็นเกณฑ์ประกอบการพิจารณาพัฒนาการของรัฐไทยด้วยดังนี้คือ

กริลโล เสนอว่า สำนักเรื่องรัฐประชาชาติจะเกิดขึ้นแจ่มชัดต่อเมื่อรัฐหนึ่ง ๆ ผ่านกระบวนการ 2 ขั้น ซึ่งมักจะมีผลวัดต่อกันเป็นลูกโซ่ คือ

- ก. กระบวนการเร้าความรู้สึกทางการเมืองของชาติพันธุ์ (Politicization of Ethnicity) และหลังจากนี้ก็เป็น
- ข. กระบวนการเร้าความรู้สึกทางชาติพันธุ์ของสังคมการเมือง (Ethnicization of the polity)

โทวี เสนอว่า องค์ประกอบมูลฐานที่สำคัญ 2 ประการของรัฐประชาชาติ (Fundamental elements of the nation-state) คือ

ก. ความชอบธรรม หลักปฏิบัติทางการเมือง และหลักการจัดระเบียบของรัฐตั้งอยู่บนฐานคติเรื่องอำนาจอธิปไตยของปวงชน (Popular Sovereignty) ซึ่งต่างจากหลักการของรัฐแบบเดิมที่ตั้งอยู่บนฐานคติเรื่องเทวสิทธิ์หรือจารีตประเพณีอื่น ๆ ที่ประชาชนเป็นเพียงตัวประกอบ

ข. อุดมการณ์ของรัฐ คือ ลัทธิชาตินิยม นั่น โดยสารัตถะแล้วเชื่อมั่นว่าชาติ (Nation) เป็นหน่วยทางการเมืองเพียงหน่วยเดียวเท่านั้นที่เป็นธรรมชาติและเป็นจริง⁽³⁰⁾

เมื่อกลับมาพิจารณาพัฒนาการของรัฐไทยสมัยใหม่ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ถึงปัจจุบันผู้เขียนคิดว่ารัฐไทยผ่านการคลี่คลายมาดังนี้

ขั้นที่ 1 การเป็นรัฐอาณาเขต (Territorial State) ซึ่งหมายถึงขั้นตอนที่อาณาจักรแล่นได้ทั่วถึงตลอดและสม่ำเสมอทั่วอาณาเขตที่รัฐนั้นกำหนดขึ้นหรือถูกบังคับให้กำหนดขึ้น ไม่ว่าจะโดยทางตรงหรือทางอ้อมจากสถานการณ์ทางประวัติศาสตร์ ขั้นตอนนี้จะกระทำสำเร็จแล้วในสมัยรัชกาลที่ 5 หรือเพื่อความแน่นอนอาจจะระบุเอาอย่างที่ ดร.เดช บุญนาค ว่า คือ “เมื่อสมเด็จพระยาเจ้าบรมราชานุภาพ กราบบังคมทูลลาออกจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เมื่อ พ.ศ. 2458 การปกครองหัวเมืองของสยามได้เข้าสู่สมัยปัจจุบันแล้ว รัฐบาลกลางได้เอื้อมมือเข้าจัดการปกครอง พร้อมกับรับผิดชอบในสวัสดิภาพของหัวเมืองทุกแห่งทั่วประเทศ”⁽³¹⁾

ขั้นที่ 2 กระบวนการรื้อระดมความรู้สึกทางการเมืองของชาติพันธุ์

แนวความคิดเรื่องชาติ ไม่เคยเป็นอุปสรรคสำคัญในการสร้างความเป็นปึกแผ่นมาก่อนในรัฐจักรวรรดิ แต่พอปลายรัชกาลที่ 5 เราเห็นแล้วว่าแนวความคิดเรื่องชาติเริ่มที่จะเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลอย่างยิ่งในการกำหนดสัมพันธ-

ภาพทางการเมืองในสังคมประเทศสยาม แต่กระนั้นก็คิดราบเท่าถึงรัชกาลที่ 6 แนวความคิดเรื่องชาติก็เชื่อว่าจะตกผลึกให้เห็นรูปร่างและผลานุภาพที่ชัดเจนก็หาไม่ได้ สิ่งที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6 นั้น มิใช่การใช้แนวความคิดเรื่องชาติที่มีอยู่แล้ว แต่คือการสร้างแนวความคิดเรื่องชาติให้เกิดขึ้นโดยแท้ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 6 เรื่อง “ความเป็นชาติโดยแท้จริง” (หลังสงครามโลกครั้งที่ 1) เป็นข้อมูลสำคัญที่ชี้ให้เห็นถึงความเป็นจริงข้อนี้

เมื่อมีปัญหาเกิดขึ้นว่า “ชาติจะควรมีลักษณะอย่างไร คือ จะควรประกอบด้วยลักษณะอย่างไร จึงจะควรนับได้ว่าเป็นชาติอย่างแท้”⁽³²⁾ พระองค์ทรงเสนอว่าวิธีวินิจฉัยปัญหานี้มี 3 แนว คือ ตามแนวกฎหมายระหว่างประเทศ แนวรัฐประศาสนศาสตร์ หรือตามแนวภาษา แต่ทั้งสามแนวนี้ การวินิจฉัยโดยใช้ภาษาเป็นเกณฑ์เป็นสิ่งสำคัญที่สุด “เพราะการพูดภาษาใด แปลว่าปลงใจจงรักภักดีต่อชาตินั้นโดยจริงใจ ไม่ใช่โดยความจำเป็นชั่วคราว”⁽³³⁾ ด้วยเหตุนี้ คนจีน “ที่เป็นแต่คิดมาทางานทำพอได้ทุนกลับไปเมืองจีนนั้น พูดภาษาไทยไม่ได้ และไม่พยายามที่จะเรียนภาษาไทยทีเดียว และนับว่าไม่มีอะไรที่ติดต่อกับไทยเราเลย ทั้งในค่านิยมและความคิด”⁽³⁴⁾ จีนพวกที่กล่าวนั้นจึงเป็นเพียงคนในบังคับสยามตามเกณฑ์ทางกฎหมายระหว่างประเทศ และเกณฑ์ทางรัฐศาสตร์ แต่มิใช่คนไทย การที่พระองค์ทรงเรียกร้องให้เมืองไทยจงตื่นเถิดก็ดี หรือการที่ทรงเรียกร้องให้พิจารณาปัญหาหัวเมืองบูรพาพิศกดิ์ มองในแง่พัฒนาการแห่งรัฐแล้ว ย่อมหมายถึงการสร้างเอกภาพให้แก่ชาติ (ในความหมายใหม่) ด้วยกระบวนการระดมความรู้สึกร่วมทางการเมืองของชาติพันธุ์ (ไทย) นั่นเอง

แต่ลำพังการมีภาษาเดียวกัน ก็ไม่ใช่ปัจจัยที่เพียงพอแก่การกำหนดความเป็นชาติ เพราะตามพระราชดำริของพระองค์ การที่จะตัดสินว่าผู้ใดเป็นชาติใดโดยแท้จริงได้นั้น ต้องพิจารณาว่าผู้นั้นมีความจงรักภักดีต่อใครด้วย ดังที่ทรงมีพระบรมราชธิบายว่า “ถ้าเขาจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม เขาจึงจะ

เป็นไทยแท้ แต่ถ้าใครแสดงตนว่าเป็นอิสระแก่ตน ไม่มีความจงรักภักดีต่อผู้ใดตั้งนี้ ต้องจัดว่าผู้นั้นเป็นคนไม่มีชาติ เพราะคน ๆ เดียวหรือหมู่เดียวจะตั้งตนขึ้นเป็นชาติต่างหากหาได้ไม่ บัญญัติข้อนี้มีตรงกันอยู่ทั้งทางกฎหมายนานาประเทศและรัฐประศาสนศาสตร์⁽³⁵⁾ ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้แหละคือพื้นฐานที่มาของอุดมการณ์ไตรภักดิ์ “ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์”⁽³⁶⁾ ที่ถือกำเนิดขึ้นครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ 6

ปัญหามีอยู่ว่า สยามรัฐในสมัยรัชกาลที่ 6 มีความเป็นชาติ (Nationhood) มากน้อยแค่ไหน? ผู้เขียนคิดว่า ความรู้สึกเรื่องความเป็นชาติยังคงจำกัดอยู่ในวงแคบมาก ทั้งนี้เพราะรัชกาลที่ 6 ก็ทรงเตือนอยู่บ่อย ๆ ว่า “ข้าพเจ้าอยากจะได้ใครเตือนท่านทั้งหลายว่า ประเทศสยามไม่ได้หมกอยู่เพียงบางกอก และชนชาติไทยไม่ได้มีอยู่แต่จำเพาะในบางกอกแห่งเดียว จริยอยู่บางกอกเป็นเมืองที่ออกหน้าออกตาอวดชาวต่างประเทศเขา จึงควรประดับประดาให้สว่างมาก ๆ แต่ถ้านึกว่าตบตาเขาได้ละก็เข้าใจผิดทีเดียว เปรียบเหมือนคนที่ไม่อาบน้ำชำระกาย ถึงแม้ว่าจะเอาเสื้อผ้าต่างให้สดจาม และผัดหน้าให้แววว่องเมื่อเข้าใกล้ใคร ๆ เขาก็คงจะเหมือนกลิ่นตัวสู้อาบน้ำชำระกายแล้วนุ่งห่มแต่พอสวมหน้าไม่ได้ สะอาดแต่ผิวหยาบไม่ ต้องสะอาดทั้งตัวจึงจะดี เหตุฉะนี้ ข้าพเจ้าจึงเห็นว่าหัวเมืองควรจะได้รับความสะดวกหน้ากับกรุงเทพฯบ้าง”⁽³⁷⁾

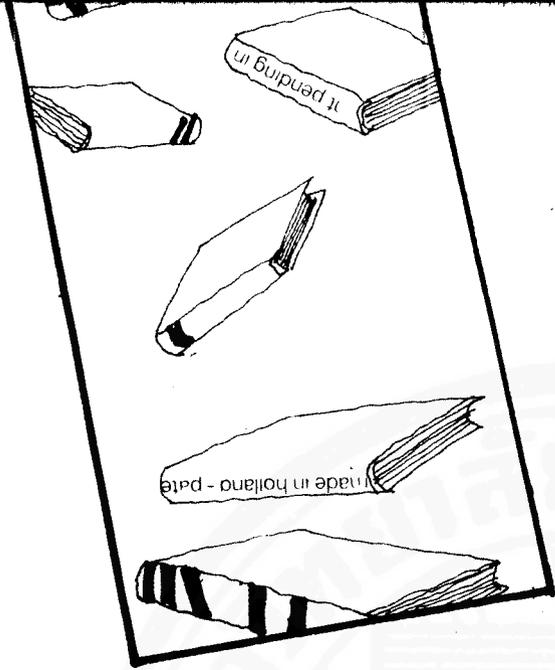
เมื่อสยามรัฐสะอาดแต่ผิว หรืออีกนัยหนึ่งมีสำนึกร่วมเรื่องชาติจำกัดแคบอยู่เฉพาะอาณาบริเวณรอบ ๆ กรุงเทพฯ เท่านั้น ผู้เขียนจึงไม่เห็นด้วยที่เราจะกล่าวว่าสยามเป็นรัฐประชาชาติ สิ่งที่เรียกว่า “ต้องสะอาดทั้งตัว” นั้นเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในภายหลัง

ขั้นที่ 3 อำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชน

การปฏิวัติ 24 มิถุนายน 2475 คือ การเปลี่ยนหลักมูลในเรื่องสัมพันธภาพของอำนาจรัฐ อำนาจรัฐในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้น รัชกาลที่ 6 ทรงสรุปเป็นทฤษฎีไว้แล้วว่า “เมืองเราเป็นเมืองไทย พลเมืองเป็นไทย ไม่มีใครเป็นนาย นอกจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระ

องค์เดียวเท่านั้น และพระองค์เดียวเท่านั้นมีพระบรมเดชานุภาพแผ่อาณาเหนือบรรดาชนชาวสยามตามประเพณีนิยมอันเป็นนิติธรรมสำหรับชาติไทยเรา ถ้าผู้ใดยังไม่เข้าใจเช่นนี้ต้องนับว่าบกพร่องในทางศึกษาโดยแท้”⁽³⁸⁾ แต่ข้อสรุปดังกล่าวนี้เมื่อมองในแง่บริบทของประวัติศาสตร์พัฒนาการของรัฐแล้วก็หาใช่อื่นใดไม่ นอกจากการยืนยันในพระบรมเชษานุภาพอันเป็นแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ซึ่งกำลังถูกท้าทายมากขึ้นทุกขณะ การปฏิวัติ 24 มิถุนายน 2475 มีไข่อุบัติเหตุทางประวัติศาสตร์ แต่เป็นผลรวมของการปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ของสยามที่เกิดขึ้นในต้นพุทธศตวรรษที่ 25 การปลุกให้เมืองไทยงัดดินเถิดของรัชกาลที่ 6 ส่งผลให้มีเสียงเรียกร้องตอบสนองต่อการรื้อดังกล่าว เช่น ในหนังสือพิมพ์บางกอกการเมือง มีผู้เสนอความเห็น (21 มี.ค. 2466) ว่า “ประเทศสยามเราในเวลานี้ หากจะเปรียบเทียบกับบริษัท ก็อาจจะแบ่งออกได้ว่า คณะรัฐบาลมีหมู่เสนาอำมาตย์ราชเสวกเป็นกรรมการและราษฎรเป็นผู้ถือหุ้น แต่บริษัทของเรายังหาได้มีบริกษณ์สนธิและข้อบังคับของบริษัทไม่ เท่ากับยังขาดล้มระวินัยที่กรรมการและผู้ถือหุ้นจะปฏิบัติตามหน้าที่...เราจึงเห็นว่าเพื่อความรุ่งเรืองของประเทศอันเป็นที่รักยิ่งของเรา ประเทศเราจึงควรจจะร่างบริกษณ์สนธิและข้อบังคับขึ้นให้เป็นกิจจะลักษณะเสียที่ บริกษณ์สนธิที่ว่านี้มีไข่อื่นไกล คือ กฎหมายธรรมนูญประเพณีการปกครองนั่นเอง”⁽³⁹⁾ และพระราชบันทึกของรัชกาลที่ 7 ถึงพระยาภิรมย์ภักดี (ฟรานซิส บี.แซร์) เรื่อง “บันทึกเรื่องการปกครอง 23 กรกฎาคม - 1 สิงหาคม 2469” หลังขึ้นครองราชย์เพียง 8 เดือนเศษ ก็ยืนยันว่า “ความเคลื่อนไหวทางความคิดในประเทศแสดงให้เห็นอย่างชัดแจ้งว่าระยะเวลาของระบบเอกราชโดยเหลือน้อยลงเต็มที่”⁽⁴⁰⁾

การเปรียบเทียบว่าประเทศเป็นบริษัท ซึ่งราษฎรเป็นผู้ถือหุ้นนั้น โดยสาระสำคัญแล้วคือ การขอให้มีการจัดระบบสัมพันธภาพแห่งอำนาจรัฐใหม่ นั่นเอง และการปฏิวัติ 2475 คือ การยืนยันว่า ระบบสัมพันธภาพใหม่ที่ราษฎรชาวสยามทั้งปวงเป็นเจ้าของประเทศและอำนาจอธิปไตย จะต้องได้รับการปฏิบัติกันเสียที่

ขั้นที่ 4 กระบวนการเร้าความรู้สึกทางชาติพันธุ์ของสังคมนการเมือง

เมื่อการเร้าความรู้สึกเรื่องความเป็นคนไทย ซึ่งเกิดขึ้นในรัชกาลที่ 6 ผนวกเข้ากับความรู้สึกเป็นเจ้าของประเทศที่มาพร้อมกับการปฏิวัติ 2475 สิ่งทีเพียงแต่รอผู้จุดชนวน ก็คือ การทำให้ประเทศสยามเป็นของชนชาติไทยเท่านั้น ซึ่งหมายถึงต้องเปลี่ยนชื่อประเทศเสียด้วยนั่นเอง กล่าวคือ รัฐนิยมฉบับที่ 1 เรื่องชื่อประเทศ ประชาชน และ สัญชาติ ให้เรียกว่าไทย ซึ่งประกาศเมื่อ 24 มิถุนายน 2482 นั้น นายพลตรี หลวงพิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี ได้แถลงต่อสภาว่า “การที่เราได้เปลี่ยนให้ชานานนามว่า ประเทศไทยนั้น ก็เพราะเหตุว่าได้พิจารณาดูเป็นส่วนมากแล้วนามประเทศนั้น เขามักเรียกกันตามเชื้อชาติของชาติที่อยู่ในประเทศนั้น...เราจะเห็นได้ว่าการใช้คำว่า ประเทศสยามนั้น นอกจากจะไม่ตรงกับเชื้อชาติของเราแล้ว ในต่อไปภายหน้าคนชาวต่างด้าวที่เข้ามาอยู่ในประเทศของเรา ก็อาจที่จะถือสิทธิประเทศของเราเป็นประเทศของเขา ก็ได้ คือว่าเราเป็นชาวไทย เราก็อยู่ในประเทศสยาม ชาวจีนก็อยู่ในสยาม ถ้าหากว่าการอพยพของชาวต่างประเทศมากขึ้นในต่อไปข้างหน้าดังพื้นปี เราก็คงอาจไม่เข้าใจว่า ประเทศสยามนี้เป็นของไทยหรือของจีน หรือของคนอื่น”(41)

จาก พ.ศ. 2482 จนถึงปัจจุบัน แนวความคิดเรื่องประเทศไทยเป็นของชนชาติไทยจึงอยู่ตัวชัดเจน ไม่ผันแปรไปอีก ถ้าเราจินตนาการย้อนหลังไปสัก 1 ศตวรรษ เราจะพบว่าความคิดความนิยม และแบบแผนความสัมพันธ์ที่ยกย่องให้ความยิ่งใหญ่กับสิ่งที่เรียกว่า “ชาติ” มิได้เคยมีมาแต่เก่าก่อน หากเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในพัฒนาการของรัฐสมัยใหม่โดยแท้

แนวความคิดเรื่องชาติในปลายสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น เป็นแนวคิดเรื่องชาติทางวัฒนธรรม (cultural nation) แต่แนวคิดเรื่องชาติสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง เป็นแนวคิดทางการเมือง (political nation) โดยแท้ และชาติทางการเมืองนี้เองที่เราควรใช้เป็นเกณฑ์ในการวัดว่าเป็นรัฐใดเป็นรัฐชาติหรือรัฐประชาชาติหรือไม่ เพราะการที่จะสถาปนาสำนักของความเป็นชาติทางการเมืองขึ้นได้ ย่อมต้องมีอำนาจรัฐที่เข้มแข็งพอที่จะจัดการปกครองเหนืออาณาบริเวณที่แน่นอนได้อย่างสม่ำเสมอและทั่วถึงเท่านั้น ปราศจากเงื่อนไขเช่นที่ว่านี้แล้วความเป็นรัฐประชาชาติย่อมไม่อาจสถาปนาขึ้นได้อย่างสมบูรณ์เลย

คามความเห็นของผู้เขียน เราสามารถกล่าวได้ว่าประเทศไทยเป็นรัฐประชาชาติก็ต่อเมื่อการศึกษามวลชนและปัจจัยทางด้านการศึกษาสามารถได้ขยายไปอย่างกว้างขวางทั่วประเทศเมื่อต้นพุทธศตวรรษที่ 26 นี้เอง

เมื่อมองย้อนกลับไปในอดีตที่ผ่านมา 2 ศตวรรษ เราจะพบว่าในช่วงเวลาที่ผ่านมารวมมีมรดกทางประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่สั่งสมเอาไว้อย่างน้อยที่สำคัญ ๆ ถึง 5 แบบด้วยกันดังกล่าวแล้วแต่ต้น มาตราการใช้กำหนดจำแนกความแตกต่างของจารีตเหล่านี้อยู่ที่ “ความมุ่งหมาย” ในการเขียนประวัติศาสตร์แต่ละแบบ

รายละเอียดเรื่องประวัติศาสตร์นิพนธ์แต่ละแบบ ผู้เขียนเคยกล่าวไว้บ้างแล้วในที่อื่น (42) ในที่นี้จึงต้องการกล่าวอย่างสังเขปเท่านั้น เพื่อชี้ให้เห็นว่าการเขียนประวัติศาสตร์เป็นกิจกรรมที่มีปฏิสัมพันธ์กับพัฒนาการของรัฐและกระบวนการทางการเมืองในแต่ละยุคสมัย

อย่างใกล้ชิด แต่ก่อนที่จะกล่าวถึงเรื่องนี้ ควรขอความเข้าใจให้ตรงกันประการหนึ่งก่อนว่า ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ และประวัติศาสตร์นิพนธ์ มิใช่ความสัมพันธ์สายตรง และอิทธิพลที่สิ่งหนึ่งจะส่งผลไป กำหนด หรือกำกับ อีกสิ่งหนึ่ง ก็มีได้แล่นไปโดยตรง แท้ที่จริงระหว่างลักษณะของรัฐในขณะใดขณะหนึ่งกับผลงานทางประวัติศาสตร์ชิ้นใดชิ้นหนึ่งยังมีปัจจัยอื่น ๆ คั่นกลางอยู่อีกเป็นอันมาก เช่น โลกทัศน์และสถานภาพทางสังคมของผู้เขียน นโยบาย และสัมพันธ์ภาพทางการเมืองแห่งยุคสมัย ระดับแห่งพัฒนาการของวิชาประวัติศาสตร์ในขณะนั้น และแบบวิถีแห่งการผลิตทางวัฒนธรรมและอุดมการณ์ของยุคสมัยนั้น ๆ (Mode of Cultural and Ideological Production) ด้วย เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนไม่สามารถเสนอภาพทฤษฎีการเขียนประวัติศาสตร์อันสลับซับซ้อนในที่นี้ได้ จึงขอกล่าวไว้เพียงสังเขปเท่านั้น ข้อจำกัดดังกล่าวนี้ถ้าใครช่วยทำลายลงเสียได้เร็วขึ้นเท่าใดก็จะเป็นประโยชน์ต่อวงวิชาการประวัติศาสตร์ไทยมากขึ้นเท่านั้น

ประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบพงสาวดาร

ได้กล่าวมาแต่ต้นแล้วว่า เราจะใช้อุทธยาเป็นปัจจัยร่วม หรือเป็นตัวอย่าง (case study) เพื่อชี้ให้เห็นว่ามีความเปลี่ยนแปลงในจารีตการเขียนประวัติศาสตร์ของไทยเราอย่างไรในช่วง 2 ศตวรรษ เหตุที่ใช้อุทธยาเป็นตัวอย่างก็เพราะ ประการหนึ่ง อุทธยา (พ.ศ. 1893-2310) เป็นยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ที่ยาวนานที่สุดของไทย และอีกประการหนึ่ง วลีที่ว่า “กรุงศรีอยุธยาไม่สิ้นคนดี” ย่อมเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นว่าคนไทยมีสำนักผูกพันกับอุทธยาอยู่อย่างมาก ไม่โดยตรงก็โดยอ้อม

ประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบพงสาวดาร ถูกเขียนขึ้นมาเพื่อทำหน้าที่สำคัญอย่างน้อย 2 ประการ คือ

1. เพื่อยืนยันสิทธิธรรมในการสืบทอดอำนาจ

ปกครองของราชวงศ์

2. เพื่อเป็นคำสอนสำหรับราชสำนักโดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับพระมหากษัตริย์จะได้เรียนรู้พระราชจริยาแห่งพระเจ้าแผ่นดินอันผ่านมาแต่ก่อน

ความมุ่งหมายทั้ง 2 ประการนี้ ถ้าสรุปให้สั้นลงอีก ก็อาจกล่าวได้ว่าเป็นการเขียนประวัติศาสตร์เพื่อเน้น “กษัตริย์ภาพ”

กรณีขุนวรวงศาธิราช สมเด็จพระยาตากษัตริย์ทรงพระนิพนธ์ว่า “พระราชพงสาวดารไม่นับขุนวรวงศาธิราชในจำนวนสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม”⁽⁴³⁾ ซึ่งการไม่นับอย่างนี้ ถือว่าเป็นการตัดสิทธิธรรมโดยปริยาย กล่าวคือ คนที่มีความประพฤติบางอย่างไม่ควรนับเป็นพระเจ้าแผ่นดินของสยาม และขุนวรวงศาธิราชนั้น พระราชพงสาวดารฉบับต่าง ๆ บรรยายว่าแผ่นดินเป็นทรยศเพราะนางพระยาศรีสุดาจันทร์ กระทำกรรมทุจริตลอบสมคบสังวาสกับขุนวรวงศาธิราช⁽⁴⁴⁾

การยืนยันหรือตัดสิทธิธรรมของผู้ใดผู้หนึ่งตามจารีตการเขียนประวัติศาสตร์แบบพงสาวดารนี้ คนในสมัยเราอาจเห็นว่าไม่ใช่ปัญหาสำคัญเสียแล้ว เพราะเรามีได้อยู่ในจารีตประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบพงสาวดารอีกต่อไป แต่ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 4 และที่ 5 พระราชพงสาวดารมีความสำคัญต่อการจัดพระราชพิธีโดยตรง เช่น ในพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา จะต้องมีการนิมนต์พระสงฆ์และใช้ดอกไม้ รูป เทียน เท่ากันกับจำนวนพระเจ้าแผ่นดินสยาม ตั้งแต่สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (อู่ทอง) เป็นต้นมา⁽⁴⁵⁾

ในส่วนที่พระราชพงสาวดารเป็นคำสอนให้เรียนรู้เกี่ยวกับพระราชจริยาแห่งพระเจ้าแผ่นดินแต่ก่อน ๆ นั้น พระบรมราโชวาทในรัชกาลที่ 5 ถึงสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ 23 พฤษภาคม ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2436) ก็แสดงให้เห็นชัดว่า การอ่านพระราชพงสาวดารย่อมทำให้รู้ความประพฤติของพระเจ้าแผ่นดินที่ผ่านมา⁽⁴⁶⁾ ซึ่งหมายความว่าโดยนัยอยู่แล้วว่า ความประพฤติแบบใดควรแบบใดไม่ควร

หลักความประพฤติของกษัตริย์ (ทศพิธ-
ราชธรรม สังคหัตถ์ทั้ง 4 จักรวรรดิวัตรทั้ง 12 ประการ
เป็นต้น) นั้น อาจเรียนรู้ได้จากตำราทางนิติศาสตร์ราชประ-
เพณี แต่รูปธรรมประกอบหลักแห่งความประพฤติ ต้อง
เรียนรู้จากพระราชพงสาวดารนั่นเอง ยุวกษัตริย์ที่อ่าน
พระราชพงสาวดารคงจะได้ข้อสรุปไม่ต่างกันว่า
กษัตริย์อย่างพระเจ้าเสือ พระเจ้าท้ายสระ และพระเจ้า
เอกทัศ มิใช่กษัตริย์ที่พึงถือเอาเป็นแบบอย่าง

๒

ประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบพงสาวดารใหม่

การตีพิมพ์หนังสือพระราชพงสาวดารกรุงเก่า โดย
หมอบรัดเลย์ เมื่อ พ.ศ. 2406-7, การบรรจุวิชาพระ-
ราชพงสาวดารเข้าไว้ในหลักสูตร ฉบับ พ.ศ. 2438
การสถาปนาหอพระสมุดวชิรญาณ ซึ่งตั้งขึ้นตั้งแต่
พ.ศ. 2424 ขึ้นเป็นหอพระสมุดสำหรับพระนคร เมื่อ พ.ศ.
2448, และการตั้งโบราณคดีสโมสรขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2450
จัดเป็นจังหวะก้าวสำคัญที่นำประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบ
พงสาวดารเข้าสู่ยุคใหม่ ในแง่หนึ่งจังหวะก้าวเหล่านี้เป็น
การนำพระราชพงสาวดารในฐานะคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ที่เก็บไว้
ในหอหนังสือหลวงสำหรับพระมหากษัตริย์ออกมาสู่
แวดวงคนอ่านที่กว้างขวางขึ้น

มรดกสำคัญที่ประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบพงสาวดาร
ใหม่ (พัฒนาขึ้นในช่วง ร. 5 ถึงประมาณ พ.ศ. 2475)
ทิ้งไว้กับเราในปัจจุบัน อาจสรุปได้ว่าเป็นประวัติศาสตร์
นิพนธ์เพื่อเน้น “สามัคคีธรรม”⁽⁴⁷⁾ ซึ่งก็นับว่าสอดคล้อง
อย่างยิ่งกับความต้องการสร้างเอกภาพและความ
สามัคคีของรัฐสมบูรณาญาสิทธิ และในกรอบแห่งสามัคคี
ธรรมนี้ นักประวัติศาสตร์คนสำคัญอย่างสมเด็จพระ
ยาดำรงฯ ยังทรงสร้างทฤษฎีประวัติศาสตร์ที่เน้นคุณ-
ธรรม 3 อย่าง⁽⁴⁸⁾ ส่วนขุนวิจิตรมาตราเขียนประวัติ-
ศาสตร์ไทยเพื่อเน้นหลักไทย 3 ประการ⁽⁴⁹⁾

ความสำคัญของหนังสือ **หลักไทย** (ได้รับพระ
ราชทานรางวัล จากการจัดประกวดและตัดสินของราช-
บัณฑิตยสภา เมื่อ พ.ศ. 2471) อยู่ที่สามารขยายระยะ
เวลาแห่งประวัติการณ์ของไทยให้เก่าแก่ขึ้นไปถึงอาณาจักร
ไทยมุง ซึ่งตั้งขึ้นตั้งแต่ 4500 ปีก่อนพุทธกาล โดย
ใช้สถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์เป็นแกนใน
การดำเนินเรื่อง และสถาบันทั้ง 3 นี้เอง คือ หลักไทย
คุณธรรม 3 อย่างเป็นข้อสรุปของสมเด็จพระ
ยาดำรงฯ ในปาฐกถาเรื่องลักษณะการปกครองประ-
เทศสยามแต่โบราณ เมื่อ พ.ศ. 2470 ที่ว่า “ข้าพเจ้า
พิจารณาตามหลักฐานที่ปรากฏในพงสาวดาร เห็นว่า
ชนชาติไทยมีคุณธรรม 3 อย่างเป็นสำคัญ จึงสามารถ
ปกครองประเทศสยามมาได้ คือ ความจงรักภักดีของชาติ
อย่างหนึ่ง ความปราศจากวิหิงสาอย่างหนึ่งความฉลาด
ในการประสานประโยชน์อย่างหนึ่ง”⁽⁵⁰⁾

เมื่อมองอยุธยาโดยผ่านหลักสามัคคีธรรมและทฤษฎี
เอกลักษณะไทย (คุณธรรมพิเศษ 3 ประการ) ประวัติ-
ศาสตร์อยุธยาจึงเท่ากับเป็นการแสดงตัวอย่างรูปธรรมให้
กับทฤษฎีเหล่านี้โดยปริยาย กล่าวคือ การแตกสามัคคี
ระหว่างพระมหากษัตริย์ราชากับพระมหินทราราชทำให้เสีย
กรุงครั้งที่ 1 ความรักภักดีของชาติไทยและพระปรีชา
สามารถของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทำให้อยุธยาฟื้นตัว
สู่อิสรภาพและความยิ่งใหญ่ได้อย่างรวดเร็ว ความปราศ-
จากวิหิงสาทำให้ชื่อเสียงของสยามขจรขยายไปยัง
นานาประเทศ เพราะสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงมีสัม-
พันธ์กับต่างประเทศ โดยไม่กีดกันในด้านศาสนา ถึงกับ
ทรงช่วยอุปการะในการสร้างวัดคริสตังและสุเหร่า
อิสลาม และความฉลาดในการประสานประโยชน์ทำ
ให้สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงสามารถนำความ
รู้ขนบธรรมเนียมราชการบ้านเมืองทั้งแบบสุโขทัยและ
กัมพูชามาปรับปรุงสร้างหลักวิธีปกครองประเทศสยามอย่าง
มีประสิทธิภาพ และใช้ยืนยาวมาเป็นเวลาหลายร้อยปี

น่าสังเกตว่า องค์ประกอบทั้ง 7 ประการนี้ (สามัคคี
ธรรม, คุณธรรมพิเศษ 3 อย่าง, หลักไทย 3 ประการ)
มิได้มีความขัดแย้งกันแต่ประการใดเลย

แนวความคิดเรื่อง ชาติ-ศาสนา-พระมหากษัตริย์ เทียบกับการขยายขอบข่ายของประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบพงศาวดารใหม่ ให้เพิ่มขึ้นจากประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบพงศาวดารเดิมซึ่งมีแต่เรื่องของกษัตริย์และพระราชกรณียกิจ (ทำสงครามกับสร้างวัด) เป็นพื้นที่ที่มีเรื่องของ “ชาติ” ผกวนเข้ามาด้วย

ในด้านเนื้อหา สามัคคีธรรม และคุณธรรมพิเศษ 3 อย่างก็เข้ามาแทนที่ การเขียนประวัติศาสตร์แบบพงศาวดารเดิม ซึ่งเน้นแต่พระราชกรณียกิจของกษัตริย์

๓ ประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบชาตินิยม

การปฏิวัติ 24 มิถุนายน 2475 มิได้เป็นการเปลี่ยนแปลงแบบ “ตัดต้นถักราก”⁽⁵¹⁾ เหมือนอย่างที่ทำกันในบางประเทศ ด้วยเหตุนี้กิจการใดที่ยังมีประโยชน์ก็สามารถดำเนินสืบเนื่องมาได้⁽⁵²⁾ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแง่จารีตของประวัติศาสตร์นิพนธ์ ผู้เขียนไม่พบว่ามิจุดหักเหหรือแตกหักกับจารีตประวัติศาสตร์นิพนธ์เดิม หลังการปฏิวัติ 2475 ความเปลี่ยนแปลงในจารีตประวัติศาสตร์นิพนธ์ช่วง 2475-สงครามโลกครั้งที่ 2 ส่วนใหญ่เป็นเรื่องของการปรับปรุงเพิ่มเติม หรือเน้นบางประเด็นที่เคยเสนอมาแล้วในประวัติศาสตร์นิพนธ์ยุคก่อนหน้านั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่อง “ชาติ”

ในแง่อุดมการณ์ทางการเมือง อุดมการณ์ ชาติ-ศาสนา-พระมหากษัตริย์ ได้รับการขยายเพิ่มขึ้นเป็นชาติ-ศาสนา-พระมหากษัตริย์-รัฐธรรมนูญ เมื่อนำอุดมการณ์นี้มาใช้เป็นแนวในการเขียนประวัติศาสตร์ช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง ประเด็นที่ได้รับการเน้นเป็นพิเศษจนท่วมท้นประเด็นอื่น ๆ คือเรื่อง “ชาติ” และแนวความคิดเรื่อง “ความเจริญ⁽⁵³⁾ /ความเสื่อม” และ “ความเข้มแข็ง/ความอ่อนแอ” ก็ถูกนำมาอธิบายความยิ่งใหญ่หรือความหายนะของชาติในอดีตกาลอันยาวนาน

ภาพของอยุธยาโดยส่วนรวมถูกวาดให้เห็นเป็นภาพของความเสื่อมและความอ่อนแอซึ่งเทียบไม่ได้กับภาพของสุโขทัย ซึ่งเป็นภาพแห่งความเจริญและเข้มแข็งของชาติ⁽⁵⁴⁾ อย่างไรก็ตามนี่มีข้อยกเว้น นักคิดชาตินิยมโดยทั่วไปมักนิยมความเข้มแข็งตามวัฒนธรรมทหารรัชกาลที่ 6 เคยทรงแสดงพระราชดำริว่า “ชาติไทยเราได้ดำรงความเป็นไทยมาได้ก็เพราะมีนครป้อมปราการบ้านเมือง และเมื่อเวลาใดไทยเราเปื้อนหนายในการเป็นทหารและเกิดมีข้าราชการพลเรือนมากขึ้นจนเกินต้องการ เวลานั้นก็มักเป็นเวลาฉิบหาย...ในรัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชข้าราชการเป็นทหารทั้งหมด แต่เวลานั้นก็เป็นเวลาที่ชาติเรารุ่งเรืองกระเดื่องเดชที่สุด ต่อมาเมื่อสมัยพระราชวงศ์บ้านพลูหลวง ได้เกิดมีข้าราชการพลเรือนมากขึ้นและทหารน้อยลงทุกที จนในที่สุดเมื่อพม่ายกมาเป็นอย่างกองโจรในรัชกาลขุนหลวงสุริยามรินทร์ ท่านพวกข้าราชการพลเรือนในสมัยนั้นได้ป้องกันบ้านเมืองไว้ได้หรือ? เปล่าทั้งสิ้น”⁽⁵⁵⁾

หลวงวิจิตรวาทการวาดภาพอยุธยาด้วยกรอบของลัทธิชาตินิยมออกมาอย่างชัดเจนว่า “ในบรรดาพระมหากษัตริย์อยุธยา 33 องค์ มีพระมหากษัตริย์ที่เข้มแข็งทำคุณประโยชน์แก่ชาติจริง ๆ เพียง 5 องค์ คือ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ สมเด็จพระชัยราชาธิราช สมเด็จพระนเรศวร สมเด็จพระเอกาทศรถ และสมเด็จพระนารายณ์ แปลว่ามีดีจริง ๆ เพียง 1 ใน 6 พระมหากษัตริย์อยุธยาที่แท้จริง ๆ องค์หนึ่ง ต้องทำการแก้ไขความเหลวไหลที่บังเกิดขึ้นในรัชกาลของพระมหากษัตริย์องค์ก่อน ๆ ตั้ง 5 องค์ ฉะนั้นอย่าว่าแต่จะทำการกิจการบ้านเมืองก้าวหน้าไปเลย แม้แต่แก้ความเหลวไหลเหล่านั้นก็หมดเวลาเสียแล้ว... สมเด็จพระนเรศวรก็ดี สมเด็จพระนารายณ์ก็ดี ได้ทรงขับไล่ปราบพม่าให้หมดแรงและให้ชาติไทยอยู่เป็นสุขปราศจากศึกพม่าตั้งหลายสิบปีแต่ในระหว่างอยู่เย็นเป็นสุขนี้เองที่เราเสื่อม เราไม่ได้เสื่อมในเวลาที่มีศึก แต่เราเสื่อมในเวลาที่มีสุข สมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้ทรงประทานความสุขให้แก่ประเทศ

เกือบร้อยปี โดยไม่มีศึกมาติดบ้านเมือง ในระหว่างเวลาเกือบร้อยปีนี้เองที่เราเสื่อมโทรมมาก และในระยะเวลานี้เองที่เรามีพระมหากษัตริย์อย่างพระเจ้าเสือ พระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ พระบรมโกศ ซึ่งทำให้ชาติอ่อนแอลงไปทุกวัน จนในที่สุดกรุงศรีอยุธยา ก็เสียแก่พม่าเป็นครั้งที่ 2⁽⁵⁶⁾

และการเขียนประวัติศาสตร์จารีตนี้ก็เพื่อต้องการนำไปสู่การชี้หน้าที่ว่า “ประวัติศาสตร์ของชาติไทยนั้นเป็นประวัติแห่งการนองเลือด...ข้าพเจ้าใครจะขอเชิญชวนเพื่อนร่วมชาติทั้งหลาย...ให้ทำใจกันเสียแต่บัดนี้ว่าเราต้องรบ เราจะต้องพลีชีวิตและร่างกายของเราเพื่อชาติ...และเมื่อเราต้องรบแล้ว ก็เป็นการแน่นอนว่าเราจะต้องชนะ...ชาติไทยจะต้องคงอยู่เกียรติศักดิ์ของไทยจะต้องรุ่งโรจน์”⁽⁵⁷⁾

ประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบมาร์กซิสต์

เป็นประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบแรกที่พยายามตีตัวออกห่างจากจารีตประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบเดิม ๆ นักประวัติศาสตร์ในจารีตนี้มีได้อยู่ในศูนย์อำนาจทางการเมือง ฐานะของประเทศไทยหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 “มิใช่เป็นประเทศเอกราชและประชาธิปไตย หากเป็นประเทศกึ่งเมืองขึ้นและกึ่งศักดินา”⁽⁵⁸⁾ ซึ่งแน่นอนว่าสภาพกึ่งเมืองขึ้นและกึ่งศักดินาย่อมเป็นสภาพที่ล่าหลังและ

เอารัดเอาเปรียบที่คนส่วนน้อยกระทำต่อคนส่วนใหญ่

ภาพของอยุธยาถูกวาดขึ้นอีกแบบหนึ่ง ภาพของอยุธยาไม่ได้มีแต่พระราชจริยาของพระมหากษัตริย์หรือความเคลื่อนไหวของคุณธรรมพิเศษของชนชาติไทย หรือความเจริญ/ความเสื่อมของชนชาติไทย ฯลฯ แต่เป็นภาพแห่งการกดขี่ขูดรีดและการต่อสู้ทางชนชั้นในระบบสังคมที่ชื่อว่าระบบศักดินา และที่สำคัญที่สุดคือทัศนคติที่ว่าการศึกษาประวัติศาสตร์ที่ถูกต้องควรยึดมั่นอยู่ในหลักการทางวัตถุนิยม หรือทฤษฎีวัตถุนิยมประวัติ-

ศาสตร์ (Materialist conception of history หรือ Historical Materialism) ซึ่งผลจากการมองแบบนี้ทำให้ประวัติศาสตร์นิพนธ์มาร์กซิสต์ประกาศตัวเผชิญหน้ากับจารีตใหญ่ ๆ ทางประวัติศาสตร์นิพนธ์ก่อนหน้านั้นอย่างรุนแรงและโดยตรงเช่น ข้อเขียนเรื่อง “ข้อกังขา 3 ประการในวรรณคดี” ของ อินทรายุธ เมื่อ พ.ศ. 2493 บอกว่า “การศึกษาประวัติศาสตร์โดยตั้งมั่นอยู่ในหลักการทางวัตถุนิยม ย่อมทำให้เกิดการปฏิเสธอย่างกว้างขวางต่อบันทึกพงศาวดาร จำพวกพระราชพงศาวดาร, บันทึกของบิดาแห่งประวัติศาสตร์ไทยของพวกศักดินาหรือบันทึกการสร้างประวัติศาสตร์ให้แก่ตนเองต่าง ๆ นานาของกษัตริย์สยามมากหลายซึ่งในชั้นหลังพวกฟาสซิสต์ได้รับเอาวิธีการนี้ไปใช้เพื่อหลอกลวงชนรุ่นหลังให้หลงไปว่าตนเป็นนักบุญและวีรบุรุษผู้รักชาติ”⁽⁵⁹⁾

การยึดมั่นอย่างหนักแน่นในหลักการวัตถุนิยม มีผลให้นักประวัติศาสตร์ในจารีตนี้ เชื่อมกันอย่างค่อนข้างกลไก (ตามมาตรฐานวิชาการยุคหลัง) ว่า “Feudal” นั้นเท่ากับ “ศักดินา” หรืออีกนัยหนึ่ง ระบบศักดินาคือ Feudal System และเมื่อยอมรับอย่างมั่นคงเช่นนี้แล้ว ก็ต้องพยายามอธิบายให้ได้ว่ากฎหมายการตั้งทำเนียบศักดินาในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถนั้นเป็นการแจกที่ดินให้ครอบครองกันจริง ๆ ตามจำนวนศักดินา เพราะหัวใจของทฤษฎีวัตถุนิยมประวัติศาสตร์นี้ อยู่ที่ว่าสังคมฟิว-ดัล (ซึ่งในที่นี้ก็คือ สังคมศักดินา) เป็นสังคมที่มีการขูดรีดโดยผ่านปัจจัยการผลิตหลักแห่งยุคอันได้แก่ที่ดิน⁽⁶⁰⁾ สมสมัย ศรีสุทรพรรณ ยืนยันโดยที่หาหลักฐานอ้างอิงไม่ได้ว่า “ระบบการแบ่งปันที่ดินนี้ พระบรมไตรโลกนาถจำเป็นต้องปฏิบัติอย่างจริงจัง เพื่อใช้ผลประโยชน์บนที่ดินเข้าผูกใจบรรดาข้าราชการบริพารที่ร่วมงานกันมา ทั้งนี้เพื่อป้องกันการกบฏ, จลาจล, เปลี่ยนราชวงศ์”⁽⁶¹⁾

ถึงแม้ว่าประวัติศาสตร์นิพนธ์เรื่องศักดินาของสมสมัย ศรีสุทรพรรณ จะยังมีความไม่สมบูรณ์หรือแม้กระทั่งบกพร่องผิดพลาดอยู่มาก แต่มรดกอันเป็นคุณูปการที่ปฏิเสธไม่ได้ต่อการศึกษาวิชาประวัติศาสตร์ไทย ก็คือ

ประวัติศาสตร์นิพนธ์จารีตนี้ได้เปิดเวทีการค้นคว้าประวัติศาสตร์ไทยให้ก้าวเข้าสู่ระดับการวิเคราะห์โครงสร้างเศรษฐกิจสังคมแบบต่าง ๆ ในอดีต ซึ่งประวัติศาสตร์นิพนธ์จารีตอื่น ๆ ไม่เคยให้ความสนใจเท่า ประวัติศาสตร์นิพนธ์เรื่องศักดิ์นาของมาร์กซิสต์ไทยถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างต่อเนื่อง นับตั้งแต่จอมพลสฤษดิ์เริ่มเปิดศตวรรษแห่ง “ประชาธิปไตยแบบไทย” เป็นต้นมา

ระบอบประชาธิปไตยแบบไทย ซึ่งเริ่มในยุคของจอมพลสฤษดิ์นั้น เป็นความพยายามที่จะปิดฉากความคิดและแบบแผนการปฏิบัติทางการเมืองที่ถือว่า เป็นของตะวันตกและไม่เหมาะสมกับประเทศไทย ซึ่งมีผลให้ทั้งระบอบประชาธิปไตยแบบตะวันตกและลัทธิมาร์กซ์ตกอยู่ในชะตากรรมไม่ต่างกัน กล่าวคือ หนังสือประวัติศาสตร์แนวมาร์กซิสต์ถูกเก็บในลักษณะเดียวกับที่รัฐธรรมนูญถูกยกเลิก มีนักคิดลุกขึ้นมาปกป้องและอธิบายระบบศักดินา ทำนองเดียวกับที่มีการปกป้องและอธิบายระบอบประชาธิปไตยแบบไทย

การต่อสู้ทางความคิดในเรื่องระบบการเมืองไทยสะท้อนให้เห็นได้ชัดที่สุด ในความพยายามที่จะสร้างอุดมการณ์แห่งชาติ ตั้งแต่สมัยจอมพลสฤษดิ์จนถึงปัจจุบันที่เน้นคำคุณศัพท์ “แบบไทย” เข้าไว้ด้วยในทุกลักษณะ สำหรับเรื่องประชาธิปไตยแบบไทย ปาฐกถาของพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราธิพงษ์ประพันธ์ รองนายกรัฐมนตรี เมื่อ พ.ศ. 2508 ระบุว่า “ประชาธิปไตยเป็นระบอบจากต่างประเทศก็จริงอยู่ แต่แบบที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขนี้ เป็นแบบที่เหมาะสมกับประวัติศาสตร์ประเพณีนิยม และความต้องการของประเทศไทย จึงถือว่าเป็นลักษณะแบบไทยได้”⁽⁶²⁾ และแนวความคิดเรื่องนี้ได้รับการขยายความอย่างละเอียดในช่วง พ.ศ. 2508-2509 โดยบทความ 15 ชิ้น โดย นายประเสริฐ ทรัพย์สุนทร ออกอากาศทางสถานีวิทยุสองศูนย์ ซึ่งสรุปสาระสำคัญได้แบบเดียวกัน คือ ประชาธิปไตยแบบไทยนั้นหมายถึง ประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข⁽⁶³⁾

ความพยายามที่จะใช้แนวความคิดเรื่องประชาธิปไตยแบบไทย หรือ ประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข เพื่อต่อสู้กับประชาธิปไตยแบบอื่น ๆ (ประชาธิปไตยแบบตะวันตกหรือประชาธิปไตยแบบตะวันออก ซึ่งเป็นประชาธิปไตยประชาชน ฯลฯ) ยังคงเป็นประเด็นสำคัญที่ดำรงอยู่ในสังคมการเมืองไทยถึงปัจจุบัน ดังจะเห็นได้จากคำให้สัมภาษณ์ของ พลเอก สืบ อักษรานุเคราะห์ ที่ว่า “นโยบายการปราบคอมมิวนิสต์ของรัฐบาลนั้น จะต้องมีการปรับปรุงให้รัดกุมขึ้น คือ “เปลี่ยนจากการปราบปรามคอมมิวนิสต์อย่างเดียว มาปราบหมดทุกอย่างที่เป็นปฏิปักษ์ต่อระบบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ถึงประชาธิปไตย แต่ไม่มีพระมหากษัตริย์ เราก็คงต่อสู้ เราสู้หมอดันนี้กว้างมาก ประชาธิปไตยเฉย ๆ เราบอกว่าไม่ได้ แต่นี้ไม่พอ”⁽⁶⁴⁾

เมื่อหันกลับมามองการกลืนกลายของประวัติศาสตร์นิพนธ์เรื่องศักดินาหลัง พ.ศ. 2500 เราก็พบว่า มีท่วงทำนองคล้ายกันกับการเกิดขึ้นของแนวคิดเรื่องประชาธิปไตยแบบไทย กล่าวคือ มีนักคิดจำนวนหนึ่งที่พยายามอธิบายว่า ศักดินาเป็นเรื่องของเอกลักษณ์ของสังคมไทยอย่างหนึ่งในอดีตโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่สำคัญก็คือ ศักดินามีใช่เรื่องของกรรกดขี่ขูดรีด แต่เป็นเรื่องของการกำหนดสิทธิหน้าที่และความรับผิดชอบให้คนมีต่อรัฐได้อย่างเหมาะสมตามสถานการณ์ทางประวัติศาสตร์ของไทยเอง ดังที่เราจะพบได้จากคำอธิบายของนักปราชญ์หลายท่าน⁽⁶⁵⁾ แต่ผู้ที่ตระหนักและพยายามสร้างผลกระทบของการวิเคราะห์เรื่องศักดินาอย่างชัดเจนที่สุด ดูเหมือนจะเป็น พันเอก สีหเดช บุณนาค ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “ศักดินากับการบ่อนทำลายของฝ่ายตรงข้าม” (2523) ซึ่งท่านกล่าวว่า “มูลนายในระบบศักดินาไทย คือ ผู้บังคับบัญชาหน่วยต่าง ๆ ขึ้นต่อพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นผู้บังคับบัญชาสูงสุด แตกต่างจาก Feudal Lord ในยุโรปสมัยกลางที่มีอำนาจในแว่นแคว้นของตนอย่างเด็ดขาดขึ้นต่อกษัตริย์หรือรัฐบาลกลางแต่เพียงในนามเท่า

นั้น ไพร่ในระบบศักดินาไทย คือ ชายฉกรรจ์หัว หน้าที่ครอบครัวยุโรปสมัยกลางที่ เป็นผู้เช่าที่ดินจาก Feudal Lord และเป็นคนของ Feudal Lord โดยตรง เพื่อขอความคุ้มครอง ส่วนชายฉกรรจ์ของไทยเป็นคนของพระมหากษัตริย์ เพียงแต่ขึ้นในบังคับบัญชาของมุลนายเพื่อการแบ่งส่วนราชการให้เป็นระเบียบเรียบร้อยเท่านั้น ฉะนั้น ระบบศักดินาไทย กับ Feudalism ตามทัศนะของมาร์กซ์ จึงเป็นคนละอย่างกัน แนวทางมาร์กซ์ไม่สามารถนำมาวิเคราะห์ระบบสังคมไทยได้⁽⁶⁶⁾

จะเห็นได้ว่าการเขียนประวัติศาสตร์ ในบางกรณีมิได้เป็นเรื่องของความอยากรู้อยากเห็นเรื่องราวในอดีตของผู้คนในสังคมหนึ่ง ๆ เท่านั้น แต่ในตัวของมันเอง ยังเป็นส่วนหนึ่งของความเคลื่อนไหวที่เป็นจริงทางการเมือง ในสังคมด้วย คนที่มองสังคมปัจจุบันคนละอย่าง ย่อมต้องการภาพของอดีตคนละชุด และคาดหวังในอนาคตคนละแบบด้วย

ประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบวิชาการ

ประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบพงศาวดารถูกเขียนขึ้น เพื่อเน้นกษัตริย์ภาพและสิทธิธรรมของราชวงศ์, ประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบพงศาวดารใหม่ถูกเขียนขึ้นเพื่อปลุกฝังความภักดีของพสกนิกรต่อเอกภาพและการรวมศูนย์ของรัฐสมบูรณาญาสิทธิ ประวัตินิพนธ์ชาตินิยมถูกเขียนขึ้นเพื่อเน้นความรักชาติ และความยิ่งใหญ่ของชาติ ประวัตินิพนธ์มาร์กซิสต์ถูกเขียนขึ้นเพื่อเน้นการต่อสู้ทางชนชั้น ถ้าอย่างนี้แล้วประวัตินิพนธ์แบบวิชาการถูกเขียนขึ้นเพื่อจุดหมายใด? ถ้าจะตอบอย่างกำปั้นทุบดิน แต่ผู้เขียนเข้าใจถูกต้องก็คือ “เพื่อผลประโยชน์ทางวิชาการ”

คำว่า “เพื่อผลประโยชน์ทางวิชาการ” นี้ ควรต้องขยายความเพื่อป้องกันความเข้าใจผิด

ประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบวิชาการเพิ่งมาแพร่หลายหลัง พ.ศ. 2500 เพราะมีสถาบันที่รองรับนักประวัติศาสตร์อาชีพเกิดขึ้นในช่วงนี้หลายแห่ง จริงอยู่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเปิดหลักสูตรปริญญาตรีทางประวัติศาสตร์มาตั้งแต่ 2476 แต่ปริญญาตรีทางประวัติศาสตร์ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยศิลปากร และมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เป็นต้น เพิ่งจะเปิดสอนขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2505 2507 2509 2511 และ 2518 ตามลำดับ

ถึงแม้นักประวัติศาสตร์อาชีพ ซึ่งหาเลี้ยงชีวิตด้วยการทำงานวิชาการทางด้านประวัติศาสตร์ จะถูกฝึกฝนกันมาให้มีแนวโน้มที่จะยืนยันว่า คุณค่าที่แท้จริงของประวัติศาสตร์อยู่ในฐานะที่เป็น “ศาสตร์”⁽⁶⁷⁾ ซึ่ง “นักประวัติศาสตร์มีหน้าที่ต้องกล่าวเฉพาะความจริงหรือสัจจะเท่านั้น ไม่ว่าสิ่งนั้นจะดูค้ำ ๆ อย่างไม่ก็ตาม”⁽⁶⁸⁾ แต่เราต้องไม่ลืมว่า สัจจะที่อ้างในวิชาประวัติศาสตร์ย่อมเป็นสัจจะที่มีลักษณะสัมพัทธ์ (relative truth) เสมอ มิใช่สัจจะสมบูรณ์ (absolute truth) และด้วยเหตุที่มันเป็นสัจจะสัมพัทธ์ มันก็ย่อมสัมพันธ์กับปัจจัยอื่น ๆ ซึ่งสำคัญก็คือ มันย่อมสัมพันธ์กับนักประวัติศาสตร์ ฉะนั้นในแง่หนึ่งประวัตินิพนธ์แบบวิชาการย่อมถูกเขียนขึ้นเพื่อยืนยันความเชื่อหรือความคิดเห็นของนักประวัติศาสตร์แต่ละคนด้วยนั่นเอง

ในกรณีส่วนใหญ่ นักประวัติศาสตร์อาชีพเบื่อหน่ายความแห้งแล้งและล้าสมัยของประวัติศาสตร์ราชวงศ์, เบื่อหน่ายความรักชาติจนหลงชาติของประวัติศาสตร์ชาตินิยม, และเบื่อการเสียดิตถุขยู่อย่างรุนแรงของประวัติศาสตร์มาร์กซิสต์ แต่กระนั้นเขาก็ย่อมต้องหาเหตุผลในการดำรงอยู่ กล่าวอีกนัยหนึ่งเมื่อสถาบันการศึกษาต้องผลิต “สินค้า” อย่างใดอย่างหนึ่งเข้าสู่ตลาด (วิชา) ของระบบทุนนิยม นักประวัติศาสตร์อาชีพก็ต้องถามตัวเองว่า คนจะผลิตอะไรขาย?

เป็นที่แน่นอนว่า ไม่มีนักประวัติศาสตร์อาชีพคนใดสามารถจะได้รับความเคารพเชื่อถือจากคนในวงการเท่ากับที่สมเด็จพระยาจารย์ฯ เคยทรงได้รับในสมัยพระองค์, ไม่มีใครจะเขียนปลุกใจให้รักหรือหลงชาติได้อย่างทรงพลังเท่ากับหลวงวิจิตรวาทการ, และไม่มีใครจะได้รับความปลอดภัยหรือแม้จะหาปัจจัยมาเลี้ยงท้อง ถ้าเขาจะเขียนประวัติศาสตร์แบบ จิตร ภูมิศักดิ์ ทั้งนี้มีפקต้องสงสัยว่าจะเขียนได้ทรงพลังเท่าหรือไม่ ด้วยเหตุนี้เหตุผลในการดำรงอยู่ของนักประวัติศาสตร์อาชีพและประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบวิชาการ จึงอยู่ที่ความสามารถในการวิพากษ์วิจารณ์และความสามารถในการเสนอบทวิเคราะห์ใหม่เพื่อแสดงให้เห็นว่าสิ่งที่เคยคิดเคยเชื่อถือกันมานั้น มีความบกพร่องหรือผิดพลาดอย่างไร

เมื่อเปรียบเทียบประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบวิชาการกับประวัติศาสตร์นิพนธ์จารีตอื่น ๆ ที่เคยมีมาก่อน เราจะเห็นได้ชัดอยู่อย่างหนึ่งว่า เมื่อสะกิดลงไปให้ลึกที่สุดแล้วประวัติศาสตร์นิพนธ์จารีตนี้มีจุดมุ่งหมายที่จะสอนให้คนรู้จักใช้วิพากษ์วิธีทางประวัติศาสตร์เป็น และมีวิจรรณญาณของตนเองเป็นสำคัญ ภาพของอยุธยาในประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบวิชาการจึงมีลักษณะเด่นที่ความหลากหลายทั้งวิธีศึกษาและเนื้อหาที่น่าสนใจ^(๕๑)

ยังต้องมีการศึกษาประวัติศาสตร์นิพนธ์จารีตนี้อย่างจริงจังและโดยตรงอีกมาก กว่าที่เราจะได้ข้อสรุป “ชั่วคราว” ที่น่าพอใจ แต่ที่มั่นใจได้เสนอก็คือ トラバドที่สังคมยังต้องมีการเปลี่ยนแปลง トラバดนั้นภาพของอดีตก็ย่อมถูกเปลี่ยนแปลงอยู่มีรู้หยุดหย่อน

ปรับปรุงจากรายงานการสัมมนาเรื่อง “ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยสมัยใหม่” ซึ่งผู้เขียนเสนอที่สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อวันที่ ๒๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๒๗ เวลา ๑๓.๐๐ – ๑๖.๐๐ น. จึงขอขอบพระคุณสถาบันไทยคดีศึกษาไว้ ณ ที่นี้ด้วย

เชิงอรรถ

- (1) กฎหมายตราสามดวง, พิมพ์ที่ห้างหุ้นส่วนจำกัด อุดมศึกษา (แผนกการพิมพ์), 2521, หน้า 685.
- (2) ชัยอนันต์ สมุทวณิช และชัชดิยา กรรณสูต, รวบรวม เอกสารการเมืองการปกครองไทย, โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2518, หน้า 124.
- (3) เพิ่งอ้าง, หน้า 213.
- (4) เพิ่งอ้าง, หน้า 223.
- (5) กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, ประวัติการทูตของไทย สำนักนายกรัฐมนตรี, 2486, หน้า 28-54 : Larry Sternstein, Thailand: The Environment of Modernization (Sydney: McGraw-Hill Books, 1976), p. 2
- (6) ดู พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ, “เมืองจันทบุรี” (จ.ศ. 1238 พ.ศ. 2419), ใน พระบรมราชาธิบายของรัชกาลที่ 5 โดย นุนนาค พัทธมาเดช, พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2505, หน้า 417 ;
สมเด็จพระนเรศวรมหาราช, นิทานโบราณคดี, พระนคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 15, พ.ศ. 2515, หน้า 375.
- (7) ดูรายละเอียดใน เรื่องทรงตั้งเจ้าประเทศราชกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี จัดพิมพ์ พ.ศ. 2514.
- (8) พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พิมพ์ในงานฉลองครบ 84 ปีมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2521, หน้า 680.
- (9) เสน่ห์ จามริก, พัฒนาการของรัฐธรรมนุญ : พิจารณาในแง่การเมือง สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526, หน้า 68
- (10) การแต่งตั้งขุนนางไทยในสมัยรัชกาลที่ 5, กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จัดพิมพ์เผยแพร่ พ.ศ. 2521, หน้า (9).
- (11) ดู มณฑลเทศาภิบาล : วิเคราะห์เปรียบเทียบ, วุฒิชัย มูลศิลป์ และ สมโชติ อ๋องสกุล, บรรณาธิการ, สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2524, หน้า 2.
- (12) โคลงกลอนของครูเทพ เล่ม 1, องค์การค้าของคุรุสภา 2515, (“ราชสุดี” 6 มิ.ย. 2472), หน้า 10.
- (13) ดู Michael Vickery, “Thai Regional Elites and the Reforms of King Chulalongkom”, *The Journal of Asian Studies*, Vol. XXIX, No. 4 Aug., 1970, pp. 863-881 .
- (14) ประวัติศาสตร์-โบราณคดี, ประมวลพระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2514 หน้า 9.

- (15) กุมรา “หมากพ่นเมือง” ทวีปัญญา เล่ม 2 ประจำเดือนตุลาคม ร.ศ. 123 ฉบับที่ 7 ใน ทวีปัญญา เล่ม 2 มูลนิธิหมากกุมราข
วิทยาลัย, จัดพิมพ์, 2523, หน้า 9-10.
- (16) นิทานโบราณคดี, อังแล้ว, หน้า 375.
- (17) “พระราชดำรัสตอบความเห็นของผู้จะให้เปลี่ยนการปกครอง จ.ศ. 1247” ใน เอกสารการเมืองการปกครองไทย, อังแล้ว,
หน้า 79.
- (18) “พระบรมราชาธิบายว่าด้วยความสามัคคี” ใน เอกสารการเมืองฯ เฟิงอ้าง, หน้า 166.
- (19) ดู มณฑลเทศาภิบาล, อังแล้ว, หน้า 20.
- (20) เดช บุนนาค, “การปกครองแบบเทศาภิบาลเป็นระบบปฏิวัติหรือวิวัฒนาการ”, ใน มณฑลเทศาภิบาล, เฟิงอ้าง, หน้า 26.
- (21) ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, รัฐสภาไทยในรอบสี่สิบสองปี (2475-2517), กรุงเทพฯ : กลุ่มธุรกิจเสรี จัดพิมพ์ครั้งที่ 2, 2517,
หน้า 97-98.
- (22) เสน่ห์ จามริก, 2526, อังแล้ว, หน้า 85.
- (23) วิทยาจารย์ เล่ม 2, หน้า 185.
- (24) ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 25-8 พุทธศักราช 2455-56, หน้า 257.
- (25) หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร. 5 บ. 16/23
- (26) บทยอวิทยานิพนธ์เรื่อง “ผูกปี : การจัดเก็บเงินค่าแรงแทนการเกณฑ์แรงงานจากคนจีนในสมัยรัตนโกสินทร์ ของ นายศรีศักดิ์
ชูสวัสดิ์, เอกสารประกอบการสัมมนา วิทยานิพนธ์มหาดัฒิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ครั้งที่ 1 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 20-
21 มีนาคม 2525, หน้า 32.
- (27) เฟิงอ้าง
- (28) ร.ศ.เนตร พูนวิวัฒน์, เรื่อง คน 60 ปี พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ.ศ.เนตร พูนวิวัฒน์, 21 ธ.ค. 2523,
หน้า 85-88.
- (29) R.D. Grillo, “Introduction”, in “Nation” and “State” in Europe : Anthropological perspectives, edited by R.D.
Grillo (London: Academic Press, 1980), p. 7
- (30) Leonard Tivey, ed., The Nation-State : the formation of modern politics (Oxford : Martin Robertson, 1981), p. 4
- (31) มณฑลเทศาภิบาล, อังแล้ว, หน้า 27.
- (32) ประมวลบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาคปกิณกะ, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรี
พระยานิรุทธเทวา (ม.ล.ฟื้น ฟื้นบุญ) ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส 22 เม.ย. 2494, หน้า 83.
- (33) เฟิงอ้าง, หน้า 89.
- (34) เฟิงอ้าง, ที่เดียวกัน.
- (35) เฟิงอ้าง, หน้า 89-90.
- (36) “รถล้อสี่ มั่นคงกว่ารถสองล้อมิใช่หรือ?”, เฟิงอ้าง, หน้า 150.
- (37) “ประโยชน์แห่งถนนในหัวเมือง”, เฟิงอ้าง, หน้า 147-8.
- (38) “ความเข้าใจผิด” (7 พ.ค. 2458), เฟิงอ้าง, หน้า 72.
- (39) พัฒนาการของรัฐธรรมนูญฯ, อังแล้ว, หน้า 84.
- (40) เฟิงอ้าง, หน้า 92.
- (41) รัฐสภาไทยในรอบสี่สิบสองปีฯ, อังแล้ว, หน้า 303-4.
- (42) สมเกียรติ วันทะนะ, ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยสมัยใหม่, บทความประกอบการสัมมนาถึงศตวรรษธรรมศาสตร์ : 2477-2527,
สถาบันไทยคดีศึกษา 25 พ.ค. 2527.
- (43) ประชุมพงศาวดาร เล่ม 4 (ภาค 5), องค์การค้ำของคุรุสภา, 2506, หน้า 120.

- (44) สมเกียรติ วันทะนะ, 2527, อ้างแล้ว, หน้า 53.
- (45) เพิ่งอ้าง, หน้า 64.
- (46) ท่วน วิริยาภรณ์, รวบรวม, พระราชนิพนธ์ภายิต, พระนคร : ไทโยมิตรการพิมพ์, 2508, หน้า 96.
- (47) สมเกียรติ วันทะนะ, 2527, อ้างแล้ว, หน้า 76-87.
- (48) สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, “ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ” ใน หนังสืออ่านประกอบคำบรรยายวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2514, หน้า 49-75.
- (49) ขุนวิจิตรมาตรา, หลักไทย (พิมพ์หลายครั้ง)
- (50) “ลักษณะการปกครองฯ”, อ้างแล้ว, หน้า 52.
- (51) นิพนธ์บางเรื่องของ พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ สมัยดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากร กรมศิลปากร รวบรวม พิมพ์ 2505, หน้า 71.
- (52) เพิ่งอ้าง, หน้า 118.
- (53) สมเกียรติ วันทะนะ, 2527, อ้างแล้ว, หน้า 93-94.
- (54) คู “วัฒนธรรมสุโขทัย” (6 มีนาคม 2482) ของ หลวงวิจิตรวาทการ ใน นิพนธ์บางเรื่องฯ, อ้างแล้ว, หน้า 141-175.
- (55) ประมวลบทพระราชนิพนธ์ฯ, อ้างแล้ว, หน้า 145
- (56) นิพนธ์บางเรื่องฯ, หน้า 156-158.
- (57) หลวงวิจิตรวาทการ “การเสียดินแดนไทยให้แก่ฝรั่งเศส” ปรากฏแสดงแก่ครูอาจารย์และนักเรียน กรมยุทธศึกษา 17 ตุลาคม 2483 อ้างใน กอบเกื้อ สุวรรณทัต-เพ็ชร, “การเขียนประวัติศาสตร์แบบชาตินิยม : พิจารณาหลวงวิจิตรวาทการ” วารสารธรรมศาสตร์ ปีที่ 6 เล่มที่ 1 มิถุนายน-กันยายน 2519, หน้า 162.
- (58) อรัญญ์ พรหมชมพู, ไทยกิ่งเมืองขึ้น (2493), ชมรมหนังสืออุดมธรรม, 2518, “คำประกาศ”
- (59) อินทราชูธ, ข้อคิดจากรรณคดี, กรุงเทพฯ : พิมพ์ครั้งที่ 4 โดยชมรมหนังสือน้ำแข็ง, พ.ศ. 2522, หน้า 136.
- (60) สมสมัย ศรีสุทรพรรณ, โฉมหน้าศักดินาไทย, สถานาโดม ม.ธ., สถากาเพ็ ม.ก., แนวร่วมนักศึกษา ม.ช., และ ชมรมคนรุ่นใหม่ ม.ร. จัดพิมพ์, 2517, หน้า 176.
- (61) เพิ่งอ้าง, หน้า 175.
- (62) ขุนนวมพระนิพนธ์ของศาสตราจารย์ พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนครชิพวงศ์ประพันธ์, ธนาคารกรุงเทพ จำกัด จัดพิมพ์, 2522, หน้า 202.
- (63) คุรายละเอียดใน ดร.ชยอนันต์ สมุทรวณิช และ ดร.กนก วงษ์ตระหง่าน, ภาษากับการเมือง โครงการหนังสือจุฬาริการชุมชน ลำดับที่ 3 ร่วมกับสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2526, หน้า 91-95
- (64) มติชม วันจันทร์ที่ 12 มีนาคม 2527, หน้า 4.
- (65) เช่น ขจร สุขพานิช, “ฐานันดรไพร่” (2502-2518) ใน งานพระราชทานเพลิงศพศาสตราจารย์ ขจร สุขพานิช, 2521, หน้า 71.
ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, “ระบบศักดินาในประเทศไทย” ความรู้คือประทีปชุดเก่า (เหมือนดัดยอกรัก) ประจําฤดูหนาว, 2507, หน้า 4.
ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, “สังคมไทย” ใน ลักษณะไทย หนังสือโครงการลักษณะไทย ของ ธนาคารกรุงเทพ จำกัด, 2525, หน้า 9.
- (66) พันเอก สีหเดช บุณนาค, “ศักดินากับการบ่อนทำลายของฝ่ายตรงข้าม” วิทยานิพนธ์เสนอวิทยาลัยการทัพบก พ.ศ. 2523, หน้า 57.
- (67) กอบเกื้อ สุวรรณทัต-เพ็ชร, อ้างแล้ว, หน้า 149.
- (68) แถมสุข นุ่มนนท์, “ประวัติศาสตร์” ใน ปรัชญาประวัติศาสตร์, ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ สุชาติ สวัสดิ์ศรี, บรรณาธิการ, โครงการหนังสือเล่มอันดับ 7 กองบรรณาธิการสังคมศาสตร์ปริทัศน์, 2518, หน้า 44.
- (69) สมเกียรติ วันทะนะ, อ้างแล้ว, หน้า 109-122.